

Vojne odore austrougarske vojske u Prvom svjetskom ratu

Telebar, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:800637>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Ivana Telebar

Vojne odore austrougarske vojske u Prvom svjetskom ratu

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest

Ivana Telebar
JMBAG: 0009087464

Vojne odore austrougarske vojske u Prvom svjetskom ratu
ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij povijesti

Mentor: prof. dr. sc. Darko Dukovski

Rijeka, 24.4.2023

Sadržaj

1. SAŽETAK.....	1
2. UVOD	2
3. VOJSKA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE: STANJE I ORGANIZACIJA AUSTROUGARSKE VOJSKE 1914. GODINE	3
3. VOJNE ODORE AUSTROUGARSKE VOJSKE	7
3.1. Reforme 1866., 1908./1909. i 1914./1915., 1916. godine	7
3.2. Vojni činovi.....	13
3.3. Odores pješakačkih postrojba kopnene vojske/Infanterie.....	17
3.3.1. Dobrovoljačke legije	19
.....	26
3.3.2. Pješake postrojbe posebne namjene (k.u.k Sturmtruppen).....	27
3.4. Konjaništvo	29
3.5. Topništvo.....	31
3.6. Otkoparske i pionirske postrojbe	32
3.7. Prijevozne i postrojbe veze.....	33
3.8. Austrougarske zračne snage	33
3.9. Austrougarska mornarica.....	35
4. ZAKLJUČAK	39
5. POPIS LITERATURE	41

1. SAŽETAK

Dvadeseto stoljeće vrijeme je velikih promjena i ratova. Razvoj ratne tehnologije utjecao je na ratne taktike i vojne odore vojski cijele Europe. Karakteristično šarenilo vojnih odori 19. stoljeća polako će nestajati te će i u potpunosti nestati početkom ili tijekom Prvog svjetskog rata, ovisno o pojedinoj europskoj državi. Unatoč unutarnjim problemima s kojima se Austro-Ugarska Monarhija suočavala početkom 20. stoljeća, pratila je europske trendove o manjoj vidljivosti na bojišnici te je u tu svrhu donosila razne reforme. Vojska Austro-Ugarske Monarhije tijekom Prvog svjetskog rata bila je opremljena jednobojnim odorama osim konjaništva koje se nije htjelo odreći svojih tradicionalnih odora. Ostaci šarenila 19. stoljeća mogli su se vidjeti samo na ovratnicima kao način označavanja vojnih činova. Iako su vojne odore austrougarske vojske do kraja Prvog svjetskog rata bile standardizirane, multinacionalnosti Austro-Ugarske Monarhije bila je vidljiva na odorama. Časnici i ostali vojnici na odore su stavljeni značke/bedževe karakteristične dijelu Monarhije iz kojeg dolaze odnosno gdje su novačeni. Vojne odore Austro-Ugarske Monarhije krojem i bojom utjecati će na vojne odore država nastalih raspadom Monarhije.

Ključne riječi: Austro-Ugarska Monarhija, Prvi svjetski rat, austrougarska vojska, vojska, 20. stoljeće, vojne odore

2. UVOD

Karakteristika europske vojske 19. stoljeća je njena raznobojnost koja svoje korijene vuče od srednjega vijeka. Radilo se o ratovanju na blizinu te je vojnicima bilo lakše prepoznati neprijatelje od saveznika i obrnuto. Razvojem ratne tehnologije i novih taktika ratovanja dolazi do postupnog potiskivanja šarenila na bojnopolju u korist funkcionalnosti te smanjenju vidljivosti kako bi se smanjili ljudski gubici. Vojne odore postaju jednobojne, sa malo ili bez dekoracija/ukrasa na odori te odore postaju komotnije i prihvatljivije novom načinu ratovanja. Vojska Austro-Ugarske Monarhije jedna od najmnogoljudnijih, a po nacionalnom sastavu, uz rusku, i najšarolikijih vojska Europe s početka 20. stoljeća. I vojska Austro-Ugarske Monarhije je u 19. stoljeću bila raznobojna. Do 1866. godine i potpisivanja Austro-ugarske nagodbe te formalnog nastanka Austro-Ugarske Monarhije, pješništvo je nosilo tradicionalne bijele tunike koje se onda zamjenjuju tunikama tamno plave boje. To je zadnja reforma koja se tiče vojnih odora austrougarske vojske donijeta u 19. stoljeću. Daljnje reforme biti će donijete već početkom 20. stoljeća i pratiti će europske trendove o manjoj vidljivosti na bojištu.

U novije vrijeme o organizaciji i djelovanju austrougarske vojske te o njihovim vojnim odorama istraživali su i pisali povjesničari iz Velike Britanije, SAD-a, Njemačke, Austrije, Mađarske i Slovenije te u nešto manjem broju povjesničari iz Hrvatske. Prilikom izrade rada veoma su bile korisne knjige autora Peter Junga o organizaciji oružanih snaga Austro-Ugarske Monarhije u Prvom svjetskom ratu i njezinim odorama („The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.“ Vol. 1. i Vol. 2.), Liliane i Fred Funcken „Arms and Uniforms: The First World War. Part 2“, Andrew Mollo „Army uniforms of World War I: European and United States armies and aviation services“, knjiga Zvonimira Freivogela „Austrougarska vojska u Prvom svjetskom ratu“ za opis organizacije vojske; o stanju u Europi i ulozi Austro-Ugarske Monarhije u Prvom svjetskom ratu u najvišoj mjeri koristila se knjiga Darka Dukovskog „Ozračljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana.“. Za opis vojnih odora pripadnika Hrvatskog domobranstva korištena je knjiga Tomislava i Višeslava Aralice „Hrvatski ratnici kroz stoljeća 1: Od oko 800. do 1918. godine“. Članci slovenskih autora Sergeja Vrišera „Avstro-ogrške vojaške uniforme v svetovni vojni 1914-1918.“ i Davida Erika Pipana „Prostovoljni strelci (*Freiwillige Schützen*) na slovenskem in njihovi znaki“ korišteni su za razumijevanje uloge slovenskih vojnika u ratu i za opis odora slovenskih vojnika.

Države koje su nekada bile u sastavu Austro-Ugarske Monarhije nisu se previše bavile istraživanjem vojske te njihovih odora zbog premalog zanimanja povjesničara za Prvi svjetski rat i za vojne odore austrougarske vojske. Prvim svjetskim ratom više su se bavili povjesničari država pobjedničke strane kao što su Velika Britanija i Francuska. U Hrvatskoj se veoma malo pisalo o postrojbama austrougarske vojske međutim danas se stanje polako mijenja. Namjera ovoga rada je dati uvid u organizaciju austrougarske vojske i ustroj njezinih rodova te kakve su vojne odore nosile oružane snage Austro-Ugarske Monarhije u Prvom svjetskom ratu. U radu će biti opisano kako je bila organizirana vojska Monarhije i kakvo je bilo njeno stanje prilikom izbijanja rata 1914. godine. Biti će opisane vojne odore vojske i reforme koje se odnose na njih, a uz to biti će ukratko opisani rodovi vojske te kako su se oni međusobno razlikovali. Vojne odore austrougarske vojske u Prvom svjetskom ratu kao tema rada odabrano je zbog velikog zanimanja za Austro-Ugarsko sudjelovanje u ratu općenito te zbog multinacionalnosti Austro-Ugarske Monarhije. Zanimanje za odore austrougarske vojske prisutno je baš zbog njene multinacionalnosti. Kako su se vojnici jednoga kraja ili nacionalnosti razlikovali od drugih u odorama te koje su bile sličnosti. Zato je teza ovoga rada da je vojska Austro-Ugarske Monarhije pratila trenove naoružanja, opremanje vojnika modernijim vojnim odorama i opremom kakvi su bili i u ostatku Europe unatoč njenom porazu u ratu.

3. VOJSKA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE: STANJE I ORGANIZACIJA AUSTROUGARSKE VOJSKE 1914. GODINE

Austro-Ugarska Monarhija formalno je nastala sklapanjem Austro-ugarske nagodbe 1867. godine između Austrije i Mađarske. Češka, Dalmacija, Galicija, Austrija, Koruška, Kranjska, Štajerska, Šleska, Tirol i Moravska svrstavaju se u austrijski dio Monarhije, a Mađarska, Hrvatska i Slavonija te Rijeka s okolicom u mađarski dio. Kada je 1908. godine Bosna i Hercegovina bila priključena Carstvu, njome su zajednički vladale Carska austrijska i kraljevska ugarska vlada.¹ O zajedničkim poslovima Carstva odlučivala su tri ministarstva koja su se nalazila u Beču: ministarstvo vanjskih poslova, ministarstvo financija i ministarstvo rata. O ostalim poslovima austrijskog i ugarskog dijela Monarhije brinule su se carske institucije odnosno Kraljevsko-ugarske institucije.² Navedeno se odnosi i na vojsku. Prema zakonu iz 1868. godine oružane snage Austro-Ugarske Monarhije podijeljene su na tri djela:

¹ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 216.

² Isto, 11.

zajedničku vojsku (*Kaiserliches und Königliches gemeinsames Armee ili Heer*) pod izravnim nadzorom Ministarstva rata, teritorijalnu austrijsku vojsku ili austrijsko domobranstvo (*Kaiserlich-Königliche Landwehr*) i mađarsko i hrvatsko-slavonsko domobranstvo (*Magyar Királyi Honvédség i Hrvatsko domobranstvo*). O postrojbama *Landwehra* i *Honveda* brinulo se austrijsko odnosno ugarsko ministarstvo domobranstva.³ Kopnenu vojsku Austro-Ugarske činili su: pješništvo, konjaništvo, topništvo, opkopske i opskrbne postrojbe, služba veze, a kasnije i zrakoplovstvo. Imali su i ratnu mornaricu kojoj je pripadala, Dunavska riječna flota i mornaričko zrakoplovstvo.⁴

Zajednička vojska bila je namijenjena obrani granica Austro-Ugarke Monarhije protiv vanjskog neprijatelja i za održavanje unutarnje sigurnosti. Zajednička vojska bila je financirana iza zajedničke blagajne dok su domobranske vojske bile financirane sredstvima iz zemalja koje su ih podizale te su bile namijenjene lokalnoj obrani, a tijekom rata podupirale bi zajedničku vojsku.⁵ O organizaciji obrane Carstva odlučivao je Carski i kraljevski glavni stožer cjelokupnih oružanih snaga (*K.u.K Generalstab der gesamten bewaffneten Macht*). Vrhovni vojni zapovjednik oružanih snaga bio je car i kralj Franjo Josip I., a nakon njegove smrti Karlo I. Oni su svoje dužnosti obavljali preko vrhovnog zapovjedništva (*Allerhöchster oberbefehl*) koje je uključivalo i Načelnika glavnog stožera i Vojni ured zbog suradnje s ministarstvom rata i dvama ministarstvima domobranstva.⁶ Od 1906. godine načelnik glavnog stožera oružanih snaga bio je *Feldmarschall-Leutnant* Franjo grof Conrad von Hötzendorf koji je tu dužnost obavljao do 1917. godine kada je smijenjen, a na njegovu poziciju postavljen je general Arthur Arz von Straußenburg.⁷

Obavezni vojni rok uveden je 1867. godine i muškarci su trebali služiti i u zajedničkoj vojsci i *Landwehru* odnosno *Honvedu*. Vojno sposobni bili su određeni za službu u aktivnim postrojbama ili u pričuvu.⁸ Vojna obveza trajala je 24 godine, od 19. do 42. godine života. U ratu je obaveza produljena na dob između 18. i 50. godine života, a u vrijeme mira obveza je trajala 22 godine. Novak je služio tri godine aktivne službe u zajedničkoj vojsci ili dvije godine u jednoj od dvije teritorijalne vojske te je nakon toga slijedilo devet godina pričuve. Vojnik je tijekom pričuve jednom godišnje bio obavezan odazvati se na kraće vojne vježbe.

³ Isto, 15.

⁴ Isto, 15.

⁵ Isto, 15.

⁶ Isto, 16.

⁷ Isto, 16-17.

⁸ Isto, 27-28.

Morao je služiti i deset godina u teritorijalnoj obrani zemlje kojoj je pripadao. *K.K. Landsturm* naziv je za tu organizaciju u austrijskom dijelu Carstva, a u ugarskom *M.K. Nepfelkoseg*. Obje su bile mobilizirane za vrijeme rata.⁹ Izabrani novaci bili su upisivani u popise postrojbi, a oni koji nisu bili izabrani činili su „dopunsku pričuvu“ (*Ersatzreserve*) zajedno s veteranima koji su vojni rok već odslužili. Na vojne vježbe bili su pozivani do 32. godine života kada su prelazili u sastav teritorijalnih postrojbi prvog poziva (*Erstes Aufgebot Landsturm*) u svojim općinama i okruzima. Sa napunjenih 37. godina prešli su u postrojbe drugog poziva (*Zweites Aufgebot Landsturm*) gdje su služili do 42. godine.¹⁰ Vojnici u konjici i topništvu služili su tri godine vojnoga roka i sedam godina pričuve, a aktivna vojna služba u mornarici trajala je četiri godine.¹¹ Postrojbe su se popunjavale prema mjestu boravka, a cijela Monarhija bile je podijeljena na 16 vojnih zbornih područja (*Armee-Korpsbereiche*). Osam ih se nalazilo u austrijskom dijelu Carstva, šest u ugarskom i dva u Bosni i Hercegovini. Svako zbornu područje trebalo je podići dvije pješačke divizije zajedničke vojske. Osam zbornih područja austrijskog djela Carstva trebalo je podići i po jednu diviziju *Landwehra*, a šest ugarskih zbornih područja trebalo je podići osam divizija *Honveda*. Prema tome postojalo je 48 pješačkih divizija. Od toga je 32 bilo u sastavu zajedničke vojske i po osam divizija *Landwehra* i *Honveda*.¹²

Austro-Ugarska vojna organizacija početkom 1914. godine bila je zastarjela te se orijentirala na Napoleonske ratove, a spoznaje o modernom ratovanju stečenom u bitkama Krimskog rata, Američkog građanskog rata, Austrijsko-prusko-talijanskog rata, Rusko-japanskog rata i Balkanskim ratovima bile su posve zanemarene.¹³ Vrh vojne vlasti novine u ratovanju, koje su se jasno mogle vidjeti u gore navedenim ratovima, nije smatrao suvremenim i modernim primjerom ratovanja. Ratovi početka 20. stoljeća upoznali su suvremenike sa rovovskim ratovanjem, velikom uporabom bodljikave žice i učinkovitošću brzometnih pušaka ili repetirki te teških strojnica kao i učinkovitog teškog topništva. U Austro-Ugarskoj je prevladavalo uvjerenje da se suvremeni rat temelji na što bržoj mobilizaciji i dopremanju sve većeg broja vojnika na bojišnicu u što manjem vremenskom razdoblju. U tome bi najznačajniju ulogu trebala imati željeznička mreža, no Austro-Ugarska se nije mogla pohvaliti time. Početkom 20. stoljeća Monarhija nije imala sva svoja područja povezana željezničkom

⁹ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 28.

¹⁰ Isto, 28.

¹¹ Isto, 28.

¹² Isto, 29.

¹³ Isto, 11.

mrežom pa se i prebacivanje trupa na frontu pokazalo izazovom. Suvremenim ratovanjem smatralo se i jurišanje velikih zbijenih postrojbi na protivničke. Mislilo se da neprijateljski položaji neće biti utvrđeni ili ograđeni bodljikavom žicom ili drugim zaprekama. Vojnike se obučavalo sukladno zastarjelim razmišljanjima vojnoga vrha što je dovelo do katastrofalnih gubitaka već prvih mjeseci trajanja rata.¹⁴

Najveći problem Austro-Ugarskoj Monarhiji predstavljala je njezina multinacionalnosti u kojoj su se javljale nacionalističke težnje koje će dovesti i do raspada Monarhije. Problem multinacionalnosti vidljiv je i u vojsci. 25 posto vojnog osoblja pripadalo je njemačkom govornom području, 23 posto mađarskom, 13 posto vojnog osoblja govorilo je Češkim, po osam posto osoblja izjašnjavalo je kao Ruteni (Ukrajinci), Poljaci i Hrvati (u čiji broj su bili uključivani i Srbi), sedam posto Rumunji, četiri posto Slovaka i po dva posto Slovenaca i Talijana.¹⁵ Što se tiče časnika, njih 76 posto bilo je njemačke nacionalnosti, 10,7 posto Mađara, a Čeha 5,2 posto. Hrvata, Slovaka, Rutena, Poljaka, Rumunja, Srba i Talijana rijetko se nalazilo na pozicijama časnika. Iako je većina postrojbi bila više nacionalna, koristila su se samo tri službena i zapovjedna jezika: njemački (u zajedničkoj vojsci i u *Landwehru*), mađarski (u postrojbama *Honveda*) i hrvatski (u postrojbama *Hrvatskog domobranstva*). Zanimljivo je da se postrojba smatrala jednojezičnom ako je više od 20 posto vojnika pripadalo jednoj naciji.¹⁶

Godine 1914. oružane snage Austro-Ugarske bile su sastavljene od 110 *k.u.k.* pješačkih pukovnija i 30 bojni *k.u.k.* „*Feldjägera*“, 40 *k.k.* pješačkih pukovnija *Landwehra*, 32 *k.ung.* pješačkih pukovnija *Honveda*, 42 *k.u.k.* pukovnije konjaništva, šest *k.k.* pukovnija ulana i deset *k.ung.* pukovnija husara. Topništvo se sastojalo od 56 poljskih topničkih pukovnija s deset i pol brdskih topničkih pukovnija zajedničke vojske, divizije teških i normalnih haubica, posebne divizijske i pukovske bitnice topova te konjaničko topništvo u sastavu sve tri vojske. U slučaju rata vojska je raspolagala sa 17 vojnih zborova (*Armeekorps*) koji su se sastojali od 50 pješačkih i 11 konjaničkih divizija zajedno s 36 brigada *Landsturma* i pohodnih brigada (*Marschbrigaden*). Vojska je imala oko 87 tisuća konja, a topništvo je raspolagalo s 2600 cijevi svih kalibara. Od toga 1200 poljskih topova, a ostali topovi pripadali su tvrđavskom topništvu ili su bili u pričuvi.¹⁷

¹⁴ Isto, 11.

¹⁵ Isto, 26.

¹⁶ Isto, 27.

¹⁷ Isto, 30-31.

Početak rata započinje mobilizacija trupa koja se odvijala na slijedeći način. Svako središte za podizanje pukovnije pozivalo je u službu vojne osobe stalne postave, pričuvnike (*Reservisten*) i dopunske pričuvnike (*Ersatzreservisten*). U mjesec dana je središte trebalo skupiti jednu postrojbu, njezini pripadnici bi obnovili svoju obuku te bili poslani prema bojišnici u sastavu svoje pukovnije. Mobilizirane su i teritorijalne postrojbe Austrije i Ugarske. Iako je njihova prvotna namjena bila čuvanje veza između bojišnice i pozadine te zaštita opskrbe i potpora djelatne vojske, potkraj 1914. godine poslani su na rusku bojišnicu zbog velikih gubitaka koje su postrojbe regularne vojske pretrpjele na tom bojištu. Austrougarska vojska je kod mobilizacije raspolagala s 3,35 milijuna vojnika. Njima su se pridružile prve „pohodne bojne“, dodatne postrojbe *Landsturma* i pet pričuvnih pukovnija (*Reserve-Infanterie-Regimenter*).¹⁸ Važne su bile i dragovoljačke postrojbe koje su se podizale odmah nakon objave rata 1914. godine ili nakon ulaska Italije u rat 1915. godine, o kojima će se nešto više reći u nastavku rata.

3. VOJNE ODORE AUSTROUGARSKE VOJSKE

3.1. Reforme 1866., 1908./1909. i 1914./1915., 1916. godine

Slika 1: Vojnik u odori iz reforme 1908./1909. godine, Hechtgrau odora sa spuštenim ovratnikom (Rest, 2002., str. 182).

Slika 2: Hechtgrau odora s podignutim ovratnikom u boji (Rest, 2002., str. 180).

¹⁸ Isto, 35.

Devetnaesto stoljeće je doba velikih tehnoloških, društvenih i političkih promjena pa tako i promjena u odijevanju. Izum šivaćeg stroja 1829. godine smanjuje ručni rad i omogućuje mehanizaciju proizvodnje. Stalni ratovi specifični su za 19. stoljeće. Radi se o ratovima (Američki građanski rat, 1861.–1865.; Krimski rat, 1853.–1856.) koji su bili udaljeni od mjesta proizvodnje vojnih odora te je mogućnost dostave bila upitna. Stvara se potreba za velikim količinama funkcionalnih odora i potreba za velikim brojem gotovih odori te dolazi do planirane proizvodnje vojnih odora. Vojne odore počinju biti izrađivane po mjeri i pristupačne svakom vojniku. Razvojem novih ratnih tehnologija i novih načina ratovanja dolazi do potrebe za odorama koje su manje vidljive na bojišnici.¹⁹ Već 1866. godine donijeta je reforma kojom se tradicionalne bijele tunike austrougarskog pješništva mijenjaju tunikama tamno plave boje. Reformom iz 1908./1909. godine određeno je da odore svih rodova budu još manje upadljive. Nove vojne odore su sivo-svjetloplave boje ili *Hechtgrau* (u doslovnom prijevodu štukastosiva boja). (Slika 1 i slika 2) Ova boja nije zapravo bila novost u austrougarskoj vojsci. *Hechtgrau* odore nosili su pripadnici bataljuna poljskih lovaca (*Jäger*) i pripadnici tehničkih trupa već desetljećima.²⁰ Promjena je utjecala i na pohodnu kapu (*Feldkappe*) koja je bila načinjena od mekog materijala koja se kasnije često prekrivala sa sivim materijalima ili se bojala na sivo kako bi se smanjila vidljivost. Kapa je imala i štitnik/šilt i zaslone koji su se mogli spuštati i time su štitili obraze i uha. Na prednjoj strani

Slika 3: Pohodna kapa/*Feldkappe* (Rest, 2002., str. 95).

Slika 4: Pukovnik *Jäger* postrojbe sa bedžom roga na pohodnoj kapi (Rest, 2002., str. 112).

¹⁹ VLADISLAVIĆ, "Veliki rat–velike promjene: čitanje promjena slike vojne uniforme.", 341-344.

²⁰ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.*, 16.

kape nalazila se metalna ili ušivena rozeta sa kraljevskim/carskim inicijalima „FJI“ ili „IFJ“ (za mađarske trupe). Kada je car i kralj postao Karlo I, inicijali na rozeti postaju „KI“ odnosno „IK“ za mađarske trupe. (Slika 3) Časnici *Jäger* postrojbi ispod rozete s inicijalima nosili su mali bedž u obliku roga, simbol *Jäger* postrojbi. (Slika 4) Nove bluze bile su rađene u dvije inačice, standardna od vunene tkanine s visoko podignutim ovratnikom i ljetna od platna sa spuštenim ovratnikom. Obje inačice bluza imale su prekrivene gumbe kako bi vidljivost bila manja, a time i gubici. Kopčanje je bilo jednoredno, a dva para džepova nalazila su se na prsima te još dva para na bedrima. Džepovi su također imali prekrivene gumbe. Bluze su imale široke četvrtaste naramenice, a tipično obilježje austrougarske vojne bluze bilo je valjkasto učvršćenje na kraju vanjske strane desne naramenice. Ono je služilo za učvršćivanje remena puške kada bi vojnici marširali ili stavili pušku na rame.²¹ (Slika 6) Hlače pripadnika pješadijskih postrojbi bile su komotne i ravnoga kroja i uz zglobove su bile pričvršćene kopčanim gamašama. Planinske i domobranske trupe (*Landwehr*) nosile su kraće priljubljene hlače s čarapama te ponekad i sa platnenim gamašama na kopčanje. Hlače ugarskog domobranstva razlikovale su se od austrijskog jer su na bedrima imale ušiven ukras,

Slika 5: Detalj rozete sa carskim/kraljevskim inicijalima i bedžom *Jäger* postrojbi na pohodnoj kapi (Rest, 2002., str. 112).

Slika 6: Valjkasto učvršćivanje na kraju vanjske strane desne naramenice na bluzi (Rest, 2002., str. 178).

²¹ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.*, 16.

austrijski čvor. (Slika 7) Pripadnici topništva nosili su hlače pripijene uz bedro i zategnute ispod koljena. Slične hlače nosili su i pripadnici bosanskohercegovačkih postrojbi o kojima će više spomena biti u nastavku rada. Motorizirane postrojbe nosile su jahaće hlače.²² Propisani model vojničkih čizmi bile su gležnjače. Planinske postrojbe nosile su teže gležnjače za zimske uvjete, a opkopari su nosili visoke konjaničke čizme sa širokim obodom od koljena do bedra.²³ Pješništvo i tehničke trupe prilagodile su se na nove odore dok se konjaništvo nije htjelo odreći svojih tradicionalnih crveno-plavih vojnih odora do 1915. godine. *Hechtgrau* odoru te opremu vojnika opisuje Stjepan Kolander u svojim ratnim *Dnevnici*ma iz 1914. godine: „Dana 26. srpnja [1914.] bude proglašena djelomična mobilizacija. U 10 s jutrom dizali smo sivo ratno odijelo, te sam već poslije podne u njemu izišao. Sve bje ukusno, na mješta preširoko. Žute cipele iz ‘jahtovina’ kože (...) Dobio sam slijedeće stvari: Sive hlače, do koljena stisnute, gornji dio širok. Sivi haljinac, siva kapa, žute cipele (...) remen (...) Kabanica s postavom (...) 2 para nova rublja ljetne i zimske, trbušnjak, rukavice, 2 para zimskih i ljetnih obojka... sve oko 30 kg težine.”²⁴

Slika 7: Hlače ugarskog domobranstva sa karakterističnim ukrasom na bedrima (Rest, 2002., str. 217).

Slika 8: Vojnik u Feldgrau odori uvedenoj 1915. godine (Rest, 2002., str. 195).

²² Isto, 16.

²³ Isto, 16.

²⁴ KOLANDER, *Dnevnik, I.–XX. Bez ruma nema šturma! Prvi svjetski rat kroz Dnevnik Stjepana Kolandera.*

Teoretski do 1914. godine cjelokupna vojska trebala biti odjevena u gore propisane vojne odore, međutim do toga nije došlo. Tri su glavna razloga. Konjaništvo nije htjelo odustati od svojih tradicionalnih odora, časnici su sami financirali izradu svojih odora i na taj način isticali sebe na bojnopolju te zbog nedostatka vojnih odora. Austro-ugarski časnici htjeli su se vizualno uzdići iznad ostatka momčadi, a u tome su ih pratili dočasnici i kadeti. Jedan od primjera modnih dodataka koje popularizirali časnici bilo je zaticanje metalnih bedževa/znački na lijevu stranu kape. Značke su bile rađene od mjedi, aluminijske ili su bile emajlirane u boji, a radilo se o simbolima regimena, referencijama na vojne kampanje, pojedince kao što je car odnosno kralj, vojvode ili generali, moglo se raditi i o patriotskim ili religijskim simbolima te lišću grana kao što je hrast koji se nosio ljeti i borove grančice zimi. Do 1918. godine stotine znački bile je proizvedeno. Na mnogim fotografijama mogu se vidjeti spomenute značke na kapama vojnika. (Slika 3) Značke su imale i svoju lošiju stranu jer su njihovim nošenjem vojnici postali mete neprijateljskih snajperista pa su odredbom 1914. godine zabranjene.²⁵ Odredbom su zabranjeni svi ulašteni predmeti na odorama te se time, osim smanjenja gubitaka, htjelo postići i ujednačavanje odijevanja vojnika i spriječiti se raznolikost i šarenilo vojnih odora. Što se tiče nedostatka odora, Austro-Ugarska, kao i ostale zaraćene strane, nije predviđala dugotrajan rat te se nije pravilno pripremila i došlo je do

Slika 9: Feldgrau odora u boji (Rest, 2002., str. 195).

Slika 10: Odora khaki boje uvedena 1916. godine (Rest, 2002., str. 206).

²⁵ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.*, 17.

nedostataka vojnih odora za veliki dio mobiliziranih vojnika. Iako su početkom rata i domobranske vojske trebale biti odjevene kao i pripadnici zajedničke vojske, to nije bio slučaj te su vojnici domobranske vojske bili odjeveni u odore prije reforme iz 1908./1909. godine. Također, veliki broj mobiliziranih vojnika na bojište je išao u civilnoj odjeći samo sa crno-žutom ili crveno-bijelom-zelenom trakom oko rukava, ovisno je li unovačen u austrijskom ili ugarskom dijelu Monarhije.²⁶

Godine 1915. pokušalo se novim uredbama standardizirati različite dijelove odora. Prvo se standardiziraju vojničke hlače. Preuzimaju se hlače od ugarskog domobranstva koje sada postaju zajedničke hlače svih rodova vojske. Bile su to duže hlače pripijene uz koljena (*Kniehose*). Nosile su se s vunanim soknama ili kožnim obojcima koji su postali iznimno popularni. Mali detalji, kao što su perja koja krase kape većinom planinskih trupa i dalje ostaju u upotrebi.²⁷

Nove reforme koje se tiču odora uvedene su 1915. godine. *Hechtgrau* odore ispostavile su se neprikladnima za Galicijsko bojište. Zbog toga se preuzima boja njemačkih odora, sivoplava s jedva vidljivom nijansom zelene boje (*Feldgrau*). Uvođenjem nove boje odora, kroj vojničke bluze ostaje isti. Gumbi su prekriveni, jedina novost je s ovratnikom koji je nešto komotniji nego u starijoj verziji bluze. Nova bluza, poznata i kao *Einheitsbluse M 16* formalno je prihvaćena u jesen 1916. godine.²⁸ (Slika 8)

Tijekom 1916. godine pokušalo se provesti još jednu reformu i promijeniti boju odore iz

Slika 11: Austrijska kaciga "Berndorfer" M16

Slika 12: Njemačka kaciga tipa M16

²⁶ Isto, 20.

²⁷ Isto, 20.

²⁸ Isto, 20.

Feldgrau u *khaki* boju (sivo-bež boja s nijansom žute boje). Nova bluza bi imala i otkrivene gumbe zbog čega ju je bilo lakše krojiti. Oko 4000 primjeraka odora *khaki* boje bilo je napravljeno i predano vojnicima na treninzima. Car i kralj Karlo I. nije bio impresioniran novim vojnim odorama te je naredio prestanak njihove proizvodnje. Međutim, novi kroj bluze, popularno nazvana „*Karlbluse*“, s otkrivenim gumbima postao je popularan među nekim časnicima i dočasnicima.²⁹ (Slika 10)

Budući da je Austro-Ugarska ušla u rat relativno gospodarski nespremna, već na samome početku rata dolazi do nestašica vojnih odora, obuće i opreme za vojnike na fronti. Zato neki vojnici na frontu odlaze u civilnoj odjeći sa trakom na ruci kao što je već ranije bilo rečeno. Daljnji tijek rata i veliki gubici dodatno su oslabili gospodarsku situaciju u zemlji. Dolazi do nestašice materijala za izradu odora, obuće i opreme. Vojnici dobivaju odore loše kvalitete ili su primorani boriti se u onima koje već imaju.

Metalne kacige polako počinju zamjenjivati ratnu kapu (*Feldkappe*) sredinom 1916. godine. Dva modela metalnih kaciga bila su u uporabi. Austrijski model „*Berndorfer*“ ili M 16 koji je bio veoma sličan drugom modelu, a riječ je o njemačkim kacigama tipa M 16. Njemačke kacige kupovane su u velikom broju i preimenovane u M 17.³⁰ (Slika 11, 12 i 13)

Slika 13: Austrougarski vojnici na zapadnoj fronti koji nose njemačke kacige tipa M16 i austrijske kacige "Berndorfer" (Rest, 2002., str. 141).

3.2. Vojni činovi

Austrougarska vojska strogo je podijeljena na časnike i ostalu momčad. Ostatku momčadi pripadaju dočasnici, kadeti koji su tek trebali postati časnici te obični vojnici. Kao što Zvonimir Freivogel opisuje: „Činovi kadeta bili su viši od istovrsnih činova vojnika i

²⁹ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (II): 1916-1918.*, 14.

³⁰ Isto, 18.

dočasnika, ali niži od čina starijih dočasnika: tako je *Kadett-Gefreiter* (Kadet-pozornik) bio na „ljestvici“ iznad *Gefreitera* (Pozornik), ali ispod *Korporala* (Razvodnik), dok je *Kadett-Korporal* (Kadet-razvodnik) bio iznad *Korporala* (Razvodnik), a ispod *Zugsführera* (Vodnik), itd.“³¹ (Slika 14) Oznake činova nošene su na prednjem ovratniku bluze i bile su jednake za postrojbe zajedničke vojske i domobranskih postrojbi. Pripadnosti pojedinoj postrojbi odnosno pukovniji prepoznavala se po boji podloge oznake čina. Postojalo je 28 različitih boja. One su u kombinaciji s bojom dugmadi na bluzama određivale pripadnost jednoj od pukovnija. Boja dugmadi izrađivala se u dvije boje: žuta koja je predstavljala zlato i bijela koja je predstavljala srebro.³² Pukovnije tirolskih *Kaiserjägera* na ovratniku su imale „travnato-zelenu“ boju, a to i je bila boja tzv. poljskih lovaca te su istu imale i postrojbe *Feldjägera*, a zanimljivo je da se ista boja mogla naći na ovratnicima pukovnija bosansko-hercegovačkih *Jägera* (lovaca). Četiri bosansko-hercegovačke pješačke pukovnije nosile su jednu od 10 nijansi crvene i bile su prepoznatljive prema broju pukovnije na dugmadi bluze. Ovratnici austrijskih *Landwehra* imali bili su isključivo „travnato-zelene“ boje, a mađarskih *Honveda* „škrljasto-sive“ boje. Na jednoličnim sivim odorama samo su obojeni ovratnici ostali vidljivi i ostatak nekadašnjih šarenih vojnih odora. Vidljivi gumbi nalazili su se samo na epoletama te su i oni bili prebojavani u tamnije boje tijekom trajanja rata. Zbog nestašice tkanine mijenja se označavanje roda vojske na ovratniku. Ovratnik nije više cijeli presvučen određenom bojom nego je presvlaka

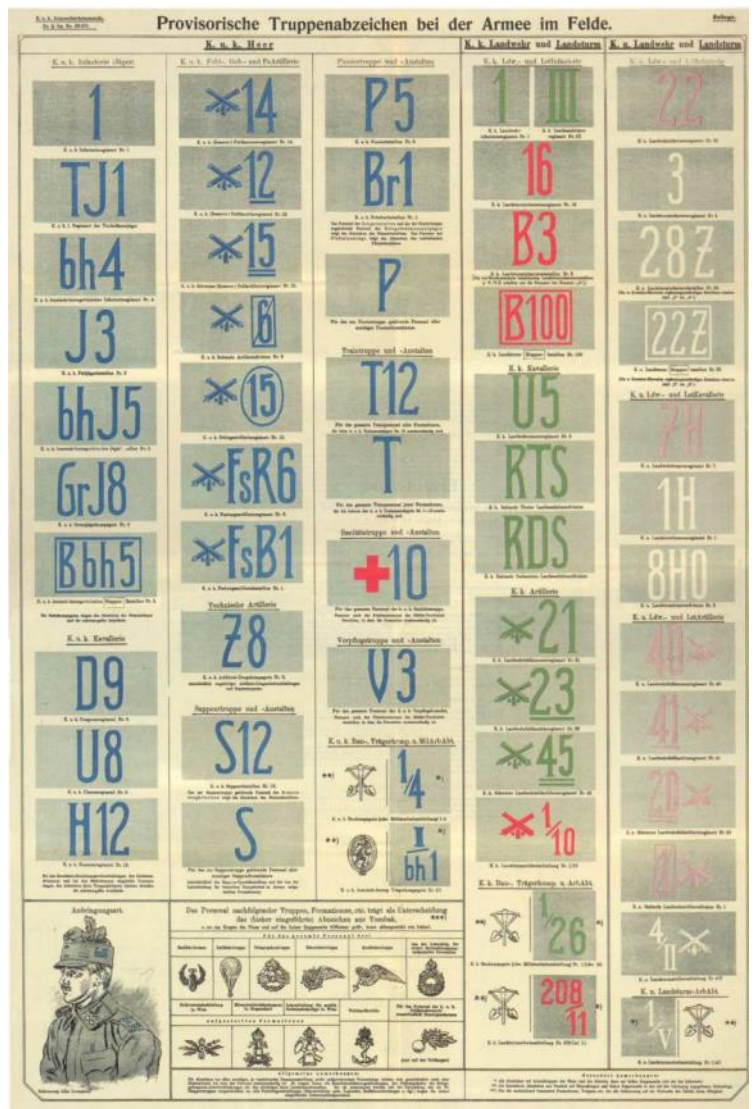
Slika 14: Oznake činova austrougarske vojske (Lucas, 1973., str. 48).

³¹ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 26.

³² Istro, 25.

u određenoj boji tkanine reducirana na jednostavnu vertikalnu traku (1 cm) koja se pričevala pokraj oznake čine.³³ Godine 1917. dolazi do promjena u značenju boja na ovratnicima. Boje na ovratniku više neće označavati pripadnost pojedinoj pukovniji nego pripadnost pojedinoj grani vojske. Svaki vojnik dobio bi pet četverokutnih tkanina u boji. Te tkanine bi vojnici i dočasnici nosili na naramenicama bluza ili kaputa i na lijevoj strani kape, dok bi ih časnici nosili samo na kapi i za njih je tkanina bila nešto veća.³⁴ Na tkanini je bio istaknut broj pukovnije, bojne, baterije itd. Za zajedničku vojsku tkanina je bila plave boje, za *k.k. Landwehr* zelene boje, a za *k.u. Honved* škriljasto-sive boje odnosno svijetlo ružičaste boje.

Pješачke postrojbe, i zajedničke vojske i austrijskih teritorijalnih snaga, bile su identificirane samo brojem, dok su druge grane vojske bile identificirane kraticom ili simbolom s brojem jedinice, sve u istoj boji. Tirolski *Kaiserjägeri* nosili su oznaku „TJ“ ispred broja jedinice, bosansko-hercegovačke pukovnije oznaku „bh“, *Feldjägeri* bojne „J“, bosansko-hercegovački *Feldjägerbataillon* oznaku „bhJ“, itd. Kod konjaništva draguni su nosili oznaku „D“, ulani „U“, a husari „H“. Topništvo je nosilo simbol prekrivenih topovskih cijevi preko granate između dvije lopte što je slijedio broj pukovnije. Broj pukovnija teškog topništva bio je podcrtan dvaput. Konjaničko topništvo imalo je broj uokviren četverokutom i podcrtan dijagonalom, a broj brdskog topništva bio je uokviren krugom. Tvrđavsko topništvo je pokraj simbola topova imalo slova

Slika 15: Vojne oznake postrojbi

³³ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (I): 1914-16.*, 24.

³⁴ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (II): 1916-1918.*, 18.

“FsR“ ili „FsB“ i broj. Što se tiče tehničkih trupa, *Sapperi* su nosili oznaku „S“, a *Pioniri* „P“ ispred broja pukovnije. Medicinske jedinice nosile su oznaku crvenog križa ispred broja pukovnije.³⁵ (Slika 15)

Zvijezde pričvršćene na prednji dio ovratnika, označavale su čin vojnika. Zvijezde vojnika i nižih dočasnika bile su od celuloida, a zvijezde viših dočasnika od bijele svile. Zvijezde nižih časnika bile su od prešanog metalnog lima. Boja zvijezde odgovarala je boji dugmadi na odori. Razlikovala se jedino kod stožernih časnika. Kod njih je obrub podloge oznake čina već imao boju dugmadi te su zvijezde dobile drugu boju. Npr. srebrna zvijezda na zlatnom obrubu i obrnuto.³⁶ Freivogel kaže da se „oznaka kadetskog čina razlikovala od dočasničke oznake po boji obruba ovratnika: dočasnici su imali ovratnik sa žutim obrubom, a kadeti sa zlatnim. Obični vojnici nisu imali oznaka, dok su *Gefreiter* i *Vormeister* (Pozornik) nosili po jednu bijelu zvijezdu, *Korporal* dvije, *Feldwebel* (Narednik) tri, a *Stabsfeldwebel* (Nadnarednik, stožerni narednik) tri zvijezde i žuti obrub oznake na ovratniku. Njoj nalik bila je oznaka *Kadetta* (Kadet)– čina uvedenog 1908. – s tri zvijezde unutar zlatnog obruba, a *Fähnrich* (Zastavnik) je kao oznaku čina imao jednu srebrnu zvijezdu i zlatni obrub.“³⁷ Časnički činovi imali su po jednu, dvije ili tri pletene zvijezde srebrne ili zlatne boje, ovisno o boji dugmadi na odori. Činovi bojnika imali su jednu, dvije ili tri zvijezde na široko obrubljenoj podlozi i obrub je ispunjavao skoro cijelu podlogu. Generalski činovi sličili su bojničkim, ali su se srebrne pletene zvijezde nalazile na podlozi od zlatnog pletera. Pleterom u obliku hrastovog lišća okrenutog prema dolje predstavljen je najviši čin, a to je čin *Feldmarschalla*. Oznake ostalih vojnih činovnika, liječnika, veterinarara, učitelja, apotekara, knjigovođa i drugih sličile su časničkim činovima, ali su umjesto zvijezda imali pletene srebrne ili zlatne rozete.³⁸ (Slika 14)

³⁵ Isto, 18.

³⁶ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 25.

³⁷ Isto, 26.

³⁸ Isto, 26.

3.3. Odore pješačkih postrojba kopnene vojske/Infanterie

Pješaštvo je bilo među najvažnijim rodovima vojske jer je tvorilo glavni izvor trupa za ratne operacije tijekom rata. Zajednička vojska imala je na raspolaganju 102 pješačke pukovnije svaka s četiri bojne. Na raspolaganju je imala i četiri pukovnije tirolskih carskih lovaca (*Tiroler Kaiserjägerregimenter*), četiri pukovnije bosansko-hercegovačkog pješaštva (*Bosnisch-Herzegowinische Infanterie-regimenter*) koje su bile uvježbavane i opremljene za brdsko ratovanje, 32 bojne „poljskih lovaca“ (*Feldjägerbataillone*) novačenih u brdskih područjima iz cijele Monarhije te opremljenih i obučavanih za brdska ratovanja, jednu bojnu bosansko-hercegovačkih „poljskih lovaca“ (*k.u.k. Bosnisch-Herzegowinisches Feldjägerbataillon*), šest satnija bosansko-hercegovačkih graničara (*Bosnisch-Herzegowinische Grenzfänger-kompanien*) Freivogel navodi da su postrojbama zajedničke vojske pripadale i „42 pukovnije poljskih topova, 14 pukovnja poljskih haubica, 11 „divizija“ konjaničkog topništva, 14 „divizija“ teških haubica, 11 pukovnja brdskog topništva, šest pukovnja tvrđavskog topništva, deset samostalnih bojni tvrđavskog topništva, 16 „divizija“ za dopremu tvari (*Train*), 14 bojni opsadnih opkopara (*Sappeure*), devet bojni opkopara (*Pioniere*), jedna bojna za gradnju mostova, jedna željeznička divizija i jedna brzoglasna divizija (*Telegraphen-Regiment*).“³⁹

Austrijsko domobranstvo (*k.k. Landwehr*) raspolagalo je s 37 pješačkih pukovnja (*k.k. Landwehrinfanterieregimenter*) svaka s tri bojne, tri pukovnije „zemaljskih strijelaca“ (*Landesschützenregimenter I, II, III*) podizane u Tirolu kao brdske postrojbe (od 1917. nazivale su se „carskim strijelcima“ (*Kaiserschützen*)), šest satnija za ratovanje u visokim planinskim područjima (*k.k. Hochgebirgskompanien*) osnovane u ljeto 1915. nakon ulaska Italije u rat kao specijalne postrojbe. Ugarsko domobranstvo (*M.K. Honvedseg*) je pak raspolagalo samo s 32 kraljevsko-ugarske pukovnije. Tijekom rata je međutim osnovano još 17 pukovnja *Honveda*. U sastavu *Landwehra* nalazilo se po osam „divizija“ poljskih topova i haubica, a u sastavu *Honveda* osam pukovnja poljskog topništva i jedan odjel konjaničkog topništva.⁴⁰

Vojne odore pješačkih postrojbi kopnene vojske kao i njihove oznake činova iste su kao i gore opisane. Odora vojnika u proljeće 1915. godine sastojala se od ratne kape sa štitnikom/šiltom, vojničke bluze štukastosive boje (*Hechtgrau*), kaputa, hlača, gležnjača, gamaša i remenja.

³⁹ Isto, 34.

⁴⁰ Isto, 33-34.

Odredbom 1915. godine odora vojnika sastojala se od ratne kape sa štitnikom, vojničke bluze sivoplave boje (*Feldgrau*) sa spuštenim ovratnikom, kratkih priljubljenih hlača i vojničkog ogrtača bez petlji, nabora i manšeta koji je preuzet od trupa planinskog topništva.⁴¹ Promatranjem fotografija iz 1915. i 1916. godine može se vidjeti da su vojnici na bojišnicama bili odjeveni u obje spomenute odore. Iako su provedene reforme standardiziranja odora, vidimo da je na bojišnicama bilo suprotno stanje. Nestašice i nedostatak financija natjeralo je vojnike da se bore u već postojećim odorama. Vojnici *Honveda* mogli su se raspoznati od vojnika *Landwehra* prema crno-žutim gajtanima po vanjskom šavu i po prepletu na bedrima, taj se ukras naziva austrijski čvor. Vojnici iz današnjeg slovenskog područja nosili bi odore *Landwehra* budući da Slovenija bila u sastavu Austrijskog dijela Carstva. Isto se odnosi i na vojnike novačene u Istri. Poljaci bi bili odjeveni u odore *Honveda* budući da su pripadali Ugarskom dijelu Carstva, ali bi nosili i modne detalje tipične za njihovu povijest kao što je kapa *maciejowka*. Slično je i s *Hrvatskim domobranstvom*. Ono je formirano u sklopu *Honveda*, ali je imalo poseban status. Pripadalo je mađarskom ministarstvu zemaljske obrane. Godine 1912. izjednačeno je sa stalnom austrougarskom vojskom. Budući da je hrvatski teritorij bio dijelom u austrijskom i ugarskom dijelu Carstva, iz Dalmacije i Istre regrutirani su vojnici za postrojbe zajedničke vojske i *Landwehra*, a iz Banske Hrvatske za postrojbe zajedničke vojske i *Honveda*.⁴² Hrvati su regrutirani i u bosansko-hercegovačke pukovnije. Hrvati iz Banske Hrvatske regrutirani su u XIII. Zagrebački korpus zajedničke vojske koji se sastojao od šest pukovnija ugarsko-hrvatskog pješništva (16. iz Bjelovara, 53. iz Zagreba, 70. iz Petrovaradina, 78. iz Osijeka, 79. iz Rijeke i 96. sa sjedištem u Karlovcu), tri topničke pukovnije (37. pukovnija poljskog topništva iz Zagreba, 39. pukovnija poljskog topništva iz Varaždina i 13. pukovnija poljskih haubica iz Zagreba), dvije konjaničke pukovnije (5. ulanska iz Varaždina i 12. ulanska iz Székesfehérvára) te druge jedinice kao što su 31. bojna poljskih lovaca iz Zagreba i 4. pionirska bojna. Hrvati iz Dalmacije regrutirani su u 22. dalmatinsku pješачku pukovnicu zajedničke vojske.⁴³ Vojne odore pripadnika *Hrvatskog domobranstva* bile su slične kao i kod pripadnika *Honveda*. Radi se o odori štukastosive odnosno sivo-svijetlo plave boje, hlačama uskoga kroja ukrašene tamnozelenim gajtanima (a

⁴¹ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.*, 20.

⁴² ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća 1: Od oko 800. do 1918. godine.*, 204.

⁴³ Isto, 204.

ne crno-žutim kako je kod pripadnika *Honveda*) po vanjskom šavu i prepletom na bedrima i kapi sa šiltom.⁴⁴

3.3.1. Dobrovoljačke legije

Pješaćkim postrojbama zajedničke vojske i teritorijalnih snaga pridružile su se i dragovoljačke legija koje su bile podizane u pograničnim dijelovima Carstva. Radi se o dragovoljačkim streljačkim postrojbama iz Tirola i Vorarlberga (*K.k. Standschützen*), Poljskim, Ukrajinskim i Albanskim legijama, dragovoljnim bojnama s područja današnje Slovenije, a nešto više biti rečeno i o bosansko-hercegovačkim pukovnijama.

Po završetku Napoleonskih ratova, stanovništvu Tirola i Vorarlberga koje je pokazalo svoju lojalnost Austro-Ugarskoj dopušteno je osnivanje streljačkih postrojbi (*Standschützen*). Nakon ulaska Italije u rat 1915. godine, stanovništvo Tirola osjetilo se ugroženim te je odlučilo pokazati svoju lojalnost još jednom Austro-Ugarskoj Monarhiji. Stanovništvo koje nije bilo mobilizirano u zajedničkoj vojsci ili teritorijalnim snagama *Landwehra* (uglavnom se radilo o starijim ili premladim osobama) uključivani su u streljačke postrojbe te je njihova zadaća bila braniti planinske granice s Italijom.⁴⁵ Postrojbe dragovoljaca osnovane su i u Koruškoj (*Kärntner Freieillige Schützen*), u Primorju (*Küstenland*) i za obranu područja između Trsta i Tržiča trebala se brinuti postrojba „mladih strijelaca“ (*Jungschützen*).⁴⁶ U proljeće 1915. godine odorama i opremom ove postrojbe su bile veoma siromašne. Odore im ili nisu bili dopremljene ili su bile dopremljene u jako malom broju te su se vojnici borili u vlastitoj, civilnoj odjeći sa trakom austrijskih boja (crno-žuta) na rukavu.⁴⁷ U narednim mjesecima stanje se popravilo. Odore koje su im bile dopremljene bile se štukastosive boje (*Hechtgrau*), a kasnije i sivoplave boje (*Feldgrau*) kako bi i oni bili standardizirani sa ostatkom austrougarske vojske. (Slika 16) Dopremanjem odori mijenja se boja trake koje dragovoljci nose na rukavu. Crno-žuta traka mijenja se u zeleno-bijelu koja predstavlja boje streljačkih postrojba (*Standschützen*). Osim gamaša nosili su debele čarape prikladnije za planinske uvjete. Činovi na ovratnicima bili su izraženi isključivo rozetama, a ne zvijezdama te su uz rozete nosili bedževe/značke u obliku tirolskog orla ili grb Vorarlberga čime su iskazivali lojalnost teritoriju u kojemu su pukovnije podizane.⁴⁸

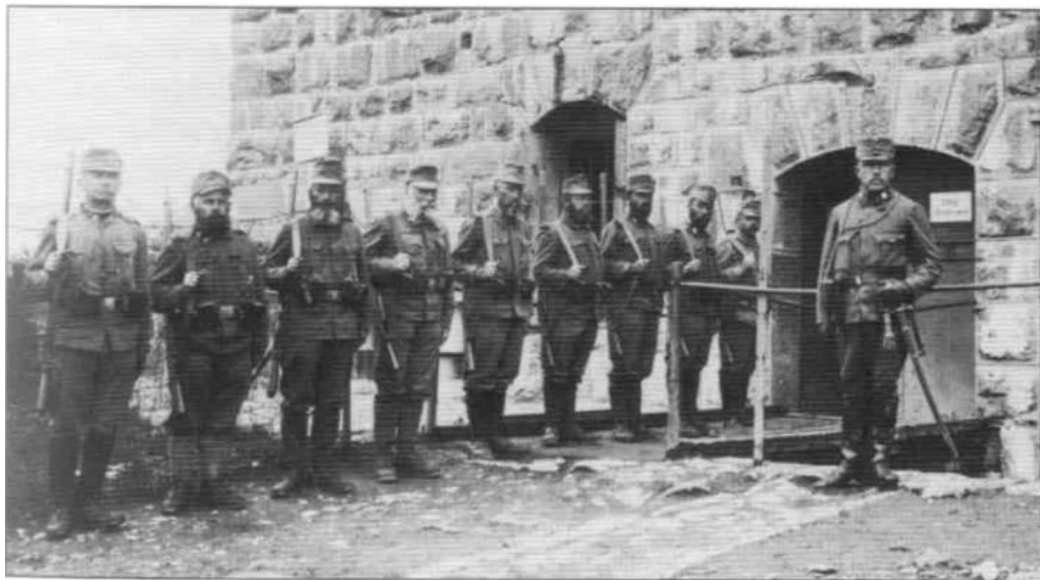
⁴⁴ Isto, 204.

⁴⁵ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 36.

⁴⁶ Isto, 36.

⁴⁷ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.*, 37-38.

⁴⁸ LUCAS, *Austro-Hungarian Infantry: 1914-1918.*, 47.

Slika 16: Pripadnici Tirolskih streljačkih postrojba/*Standschützen* (Jung, 2003., str. 37).

Na slovenskom području također su organizirane dragovoljne streljačke postrojbe. Radi se o kuruškoj, štajerskoj, mariborskoj, ljubljanskoj i tržičkoj dragovoljnoj streljačkoj bojni. Kako bi se razlikovali nosili su različite oznake na ovratnicima. Obično su to bile značke s grbom grada ili država iz koje dolazi postrojba, no bilo je i oznaka s drugim simbolima.⁴⁹ Kuruški dragovoljci (*Kärnten Freiwillige Schützen Reg*) nosili su standardne štukastosive odore, a na zelenim ovratnicima nalazile su se oznake s kuruškim grbom.⁵⁰ (Slika 17) Štajerski strijelci dragovoljci (*Steirische Freiwillige Schützen Baon* i *Freiwillige Schützen Baon Marburg IV.*) nosili su odore sivo-svijetlo plave boje sa zelenim ovratnicima na kojima su se nalazile oznake s štajerskim grbom. Zelene su bile i epolette na ramenima te je i spoj između rukava i ramena bio obrubljen zelenom bojom. Na lijevu stranu kape zicali su pera tetrijeba ruševca.⁵¹ (Slika 18) Pripadnici Ljubljanske dragovoljačke bojne br. VI. (*Freiwillige Schützen Baon Laibach VI.*) nosili su sivo-svijetlo plave odore i oznake u obliku planinskog runolista na ovratnicima. I oni su na kape zicali pera tetrijeba ruševca.⁵² (Slika 19) Pripadnici tršćanske dragovoljačke streljačke bojne br. VII. (*Freiwillige Schützen Baon Triest VII.*) nazivali su se još i Tršćanska pomorska bojna (*See Baon Triest*), a nosili su štukastosive odore i mornaričke kape s crnom vrpcom na kojoj se nalazio natpis *k.u.k Kriegsmarine*.⁵³ (Slika 20)

⁴⁹ PIPAN, „Prostovoljni strelci (*Freiwillige Schützen*) na slovenskem in njihovi znaki“, 86.

⁵⁰ Isto, 86.

⁵¹ Isto, 86.

⁵² Isto, 87.

⁵³ Isto, 88.

Slika 17: Koruški dragovoljac s oznakom koruškog grba na ovratniku (Pipan, 2012., str. 86).

Slika 18: Štajerski dragovoljac u odori sivo-plave boje sa zelenim ovratnikom i perjem tetrijeba ruševca na lijevoj strani kape (Pipan, 2012., str. 86).

Slika 19: Ljubljanski dragovoljac u sivo-plavoj odori. Na ovratniku se nalazi oznaka u obliku planinskog runolista (Pipan, 2012., str. 87).

Slika 20: Trščanski dragovoljac u odori štukastosive boje s mornaričkom kapom (Pipan, 2012., str. 87).

Osnovana je i Poljska legija (*Legiony Polskie*). U sastavu Austro-Ugarske Monarhije našao se i dio pokrajine Galicije u kojemu je živjelo poljsko stanovništvo. Početkom rata to stanovništvo je, pod vodstvom Jozefa Pilsudskog, organizirano u streljačke udruge po uzoru na *Standeschützen* organizacije. Poljska legija službeno će postati dio austrijske vojske sredinom kolovoza 1914. godine. Tada Legija dobiva pravo nošenja određenih znački s nacionalnim značenjem i pravo na uporabu poljskog, a ne njemačkog jezika kao zapovijedanog.⁵⁴ Poljskoj legiji pripadale su dvije brigade, topništvo, konjaništvo i opkopari. Vojne odore su bile prvo štukastosive boje (*Hechtgrau*), a kasnije sivoplave boje (*Feldgrau*), kao i kod ostatka austrougarske vojske. Kaputi su bili krojeni po poljskom tradicionalnom kroju. Hlače su bile nošene s vunanim čarapama ili gamašama. Iako su odore Poljske legije bile kao veoma slične onima *Landwehr* vojnika, po nekim odjevnim predmetima ipak su se razlikovali. Ti odjevni predmeti karakteristični su samo za Poljsku legiju, a radi se prvenstveno o pokrivalima za glavu. Vojnici Poljske legije na glavi su nosili poljsku kapu naziva *maciejowka* ili kapu sa četvrtastom krunom naziva *rogatywka*. Konjanički ulani nosili su visoke šapke (*czakpa*) kape kakve su se nosile i za vrijeme Napoleonskih ratova. I nešto niže verzija šapke (*czakpa*) kape može se vidjeti na ratnim fotografijama na kojima se nalaze poljski ulani. (Slika 21) Na kapama su se nosili amblemi poljskoga orla ili slovo S za *strzelcy*

Slika 21: Poljski ulani (Jung, 2003., str. 40).

Slika 22: Cik-cak linija oko ovratnika kao oznaka poljskih jedinica (Lucas, 1973., str. 49).

⁵⁴ LUCAS, *Austro-Hungarian Infantry: 1914-1918.*, 47.

(označava streljačku udrugu) ili slovo L za *legiony* (legija).⁵⁵ Činovi su se označavali zvijezdama na obojenim ovratnicima. Karakteristično za Poljsku legiju bila je cik-cak linija obruba oko ovratnika koja je bila ili crvene ili bijele boje napravljena od metala ili vune.⁵⁶ (Slika 22) Na fotografijama vojnici Poljske legije mogu se vidjeti odjeveni u različite odore, kao one opisane u tekstu iznad ili odjevene u cijelosti u regulirane odore austrougarske vojske. Čak i unutar pojedinih jedinica može se vidjeti varijacija pokrivala za glavu i odori.⁵⁷ (Slika 23)

Slika 23: Raznolikost pokrivala za glavu i odori vidljiva je i u jednoj jedinici (Jung, 2003., str. 39).

⁵⁵ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.*, 41.

⁵⁶ Isto, 41.

⁵⁷ Isto, 41.

Poljsku želju za stvaranjem samostalne države borbom protiv Rusa na strani Austro-Ugarske

slijedili su i Ukrajinci/Ruteni s područja Galicije. Osnovana je jedna pukovnija sa dvije bojne nazvana Ukrajinski streljački dragovoljci (*freiwillige ukrainische Schützen*), a kasnije samo Ukrajinska legija (*Ukrainische Legion*). Vojne odore ukrajinske legije bile su prvo štukastosive boje (*Hechtgrau*), a kasnije sivoplave boje (*Feldgrau*). Ovratnici su bili svijetlo plave boje sa uskom žutom trakom žute boje na dnu ovratnika. Činovi su se označavali zvijezdama poredanim u horizontalne linije na ovratniku. Početkom 1917. godine tkanina za označavanje čina na ovratniku suzila se na veoma usku svijetlo plavo-žutu liniju.⁵⁸

Slika 24: Karakteristično albansko pokrivalo za glavu, fes, dolazi u dvije boje: bijeloj i sivoj s crveno-crnim kokardom, kao što je vidljivo i na fotografiji iz 1917 (Jung, 2003., str. 37).

Ulaskom u sjevernu i centralnu Albaniju, Austro-Ugarska Monarhija počinje reorganizirati teritorij i sigurnosni sistem. Peter Jung objašnjava da je „Austrijska K.k. žandarmerija pomogla organizirati i trenirati Albanske žandarmerijske jedinice i postaviti policijske jedinice u gradovima kao što su Tirana i Elbasan.“⁵⁹ Vojska je pak željela uspostaviti novi vojni sustav tako da bi se formirala albanska milicija na teritorijalnoj razini. Tijekom 1916. godine ustrojeno je devet bojni od po četiri satnije sa 150 do 175 ljudi koje su djelovale do kraja rata. Časnici i niži časnici bili su pripadnici

Austro-Ugarske vojske. Često se dogodilo da su u milicije dragovoljno ulazila cijela plemena sa

Slika 25: Albanski dragovoljci u svojim tradicionalnim nošnjama (Lucas, 1973., str. 50).

⁵⁸ Isto, 41.

⁵⁹ Isto, 42.

svojim poglavicama/šefovima.⁶⁰ Milicija je nosila već opisanu austro-ugarsku vojnu odoru sivoplave boje (*Feldgrau*). Albanske vojnike lako se raspoznaje po karakterističnom pokrivalu za glavu, a radi se o bijelo stožastom fesu ili sivo cilindričnom fesu s kokardom u crveno-crnim nacionalnim bojama. (Slika 24) Prema fotografijama vidljivo je da su se mnogi albanski dragovoljci borili u svojim tradicionalnim nošnjama.⁶¹ (Slika 25)

I bosansko-hercegovačke pukovnije nosile su fes. Postojale su dvije inačice fesa, crveno-smeđi koji se nosio samo za paradne svečanosti, i sivi za bojišnicu. (Slika 26 i 27) Kršćanskim časnicima nošenje fesa bilo je opcionalno, međutim većina časnika prihvatila je nošenje fesa zbog solidarnosti s vojnicima.⁶² Bluza i hlače odore bile su „nebesko plave“ boje sa crvenim ovratnikom. Hlače su bile prepoznatljive krojene, bile su uske kod potkoljenice, a šireg kroja od potkoljenice do struka. (Slika 28) Bosansko-hercegovački „poljski lovci“ (*k.u.k. Bosnisch-Herzegowinisches Feldjägerbataillon*) nosili su iste odore štukastosive boje (*Hechtgrau*) sa zelenom bojom ovratnika.⁶³

Slika 26: Crveno-smeđi fes za paradne svečanosti (Rest, 2002., str. 118).

Slika 27: Sivi fes za bojišnicu (Rest, 2002., str. 119).

⁶⁰ Isto, 42.

⁶¹ Isto, 42.

⁶² Isto, 24 i 34.

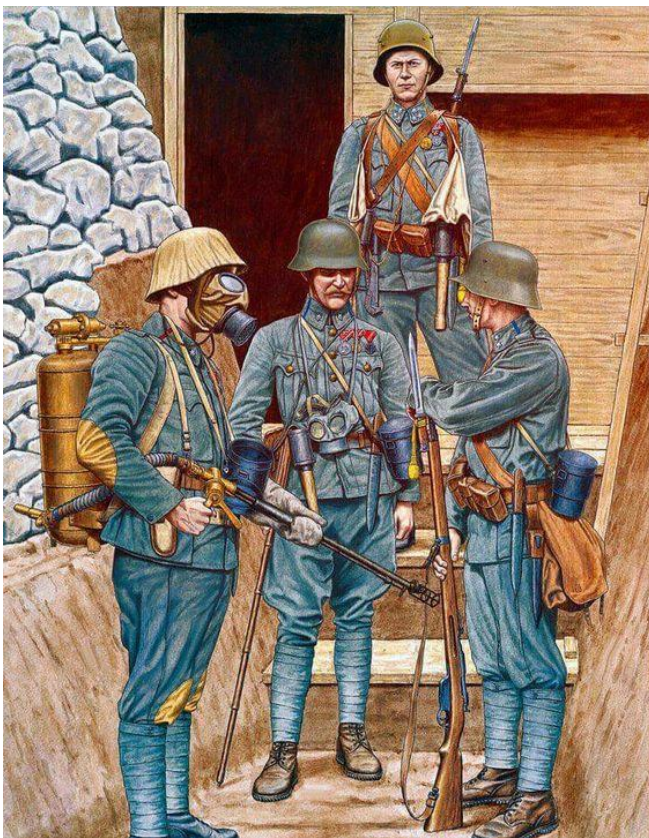
⁶³ LUCAS, *Austro-Hungarian Infantry: 1914-1918.*, 60-61.

Slika 28: Pripadnici bosansko-hercegovačke pukovnije (Rest, 2002., str. 119).

3.3.2. Pješake postrojbe posebne namjene (k.u.k Sturmtruppen)

Rovovski način ratovanja doveo je do novog načina borbe. Kako bi se lakše prodiralo do protivničkih rovova i preko zapreka sve više se upotrebljavaju ručne bombe i rovovski minobacači. Zbog novog načina ratovanja u Austro-Ugarskoj su osnovane napadajne postrojbe (*Sturmtruppen*). Ubrzo je svaka pješačka divizija stalno imala u svom sastavu po jednu bojnu jurišnik (*Sturmbataillon, Sturmbaon*). Bojna je nosila isti broj kao i matična divizija. Svaka bojna divizije imala je isti broj jurišnih satnija (*Sturmkompanien*) koliko je bilo pukovnija u diviziji i nosile su njihove brojeve.⁶⁴ Jurišne satnije bile su dio divizije, ali su djelovale neovisno te su bile podijeljene na vodove i skupine za napade. Pripadnici su bili posebno obučavani za bacanje ručnih bombi, gađanje strojnicama, bacačima plamena i minobacačima. Kada su se nove postrojbe pokazale uspješnima na bojišnici, austrougarsko vrhovno zapovjedništvo odlučilo je pojačati njihov broj reorganizacijom stalne vojske. U svakoj satnije određena su 82 vojnika za jurišnu ophodnju (*Sturmpatrouille*) koji su bili posebno uvježbani za brze i iznenadne napade. Po četiri jurišne ophodnje iz pojedine satnije činile bi jurišne vodove (*Sturmzüge*) u sklopu pojedine bojne. Jurišne ophodnje i vodovi nisu bile stalne postrojbe. Stvarani su po potrebi za pojedine operacije i po završetku operacije

Slika 29: Crtež pripadnika *Sturmtruppen* postrojbe s opremom (Jung, 2003., str. 29).

⁶⁴ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 38.

vojnici su vraćani u sastav svojih matičnih postrojbi.⁶⁵

Vojna odora napadajnih postrojbi bila je sivoplave boje (*Feldgrau*) pojačana tkaninom na laktovima i koljenima. Gas maska, metalna kaciga, dvije torbe za ručne bombe, pijuk, bajuneta, bodež, kožne rukavice i rezači žive bili su dio standardne opreme jurišnik postrojbi.⁶⁶ (Slika 29)

⁶⁵ Isto, 38.

⁶⁶ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (II): 1916-1918.*, 20.

3.4. Konjaništvo

Austrougarsko konjaništvo sastojalo se od tri grane: kopljanici ili ulani, teško konjaništvo ili draguni i lako konjaništvo ili husari. Sve tri kopnene vojske Austro-Ugarske Monarhije (zajednička vojske, *Landwehr* i *Honved*) imale su svoje konjaništvo. U sastavu zajedničke vojske nalazilo se 15 pukovnija (*Regimenter*) draguna (*Dragoner*), 11 pukovnije ulana (*Ulaner*) i 16 pukovnije husara (*Husaren*). Austrijskom *Landwehru* pripadalo je šest pukovnija konjaništva s dvije djelomične pukovnije tirolskih strijelaca na konju (*Tiroler berittene Landeschützen*) i dalmatinskih strijelaca. Ugarski *Honved* raspolagao je samo s deset pukovnija husara.⁶⁷ Konjaništvo se smatralo elitnom postrojbom te su zbog toga pripadnici konjaništva uživali veliki ugled u društvu. Konjaništvo je do Prvog svjetskog rata imalo značajnu ulogu u ratnim operacijama osobito u izvidnicama, ali i kao potpora pješačkim postrojbama ili ih se koristilo za samostalne operacije na bojišnici. Konji su se više služili kao prijevozno sredstvo do cilja gdje bi konjanici sjahali te nastavili ratovati kao pješaci. Zadržavali bi prodor protivnika ili branili osvojeno područje do dolaska pješaštva.⁶⁸

Konjaništvo bio je najkontroverzniji rod vojske te nije htio prihvatiti reforme vezane uz promijene odora. I nakon odredbe o jednobojnim odorama, koristilo se starim šarenim. Vojne odore spomenutih tri grana konjaništva bile su veoma slične te su se razlikovale samo po manjim detaljima i različitim kacigama za glavu. Sastojale su se od bluze plave boje i hlača crvene boje. (Slike 30, 31, 32) Husari su nosili čako (*shako*) čiji je novi oblik uveden 1911. godine. Bio je izrađen od kože i tkanine, obavijen dvostrukim crvenim gajtinama s kićenim čvorom na desnoj strani i mjedenim grbom oznakom novog tipa *M. 1891.* s prednje strane. Za konjanike *Honveda* na oznaci se nalazila kruna sv. Stjepana s grbovima zemalja koje kruna objedinjuje, a za hrvatske vojnike u konjaništvu *Honveda* ispod krune nalazio se natpis na hrvatskom jeziku *Za kralja i domovinu*. Čako husara pripadnika konjaništva

Slika 30: Dragunska odora u boji (Rest, 2002., str. 259).

⁶⁷ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 60.

⁶⁸ Isto, 59.

Hrvatskog domobranstva bio je crvene boje sa žutim brojem 10 na lijevoj strani (broj 10 označavao je 10. domobranksu konjaničku pukovnije, jedinu hrvatska husarska jedinica tijekom rata.)⁶⁹ Iznad krune bio je ukrasni gumb s monogramom vladara te utorom za perjanicu koja se nosila za vrijeme svečanosti ili vojnih parada. Čako se većinom više nosio za svečane prigode, a manje u borbama na bojišnici gdje su husari nosili jednostavnu platnenu kapu crvene boje s monogramom vladara i brojem jedinice.⁷⁰ Na bluzu, plave boje jednostavnog kroja i s ovratnikom crne boje, oblačio se kratki krzneni kaputić s istaknutim obrubom koji se nazivao atila. Kaputić je bio plav i opšiven ukrasnim gajtanima i kopčama crvene boje. Neposredno prije Prvog svjetskog rata, husari ugarskog domobranstva dobivaju atilu novog tipa *M. 1909.* s crnim janječim obrubnim krznom. Atila se obično nosila prebačena preko ramena i odijevala bi se tek za hladnoga vremena.⁷¹ Ulani su se razlikovali po pokrivalu za glavu koje se naziva šapka (czapka). Bila je rađena od kože, platna i žičanog kostura. Na prednjem kraju nalazio se mjedeni dvoglavi

Slika 31: Austrougarski ulani (Rest, 2002., str. 319).

habsburški orao i na njemu štit s pukovnijskim brojem. Sve ulanske pukovnije austrougarske vojske imale su dolamu s crvenim obrubima i crvene hlače širokog kroja. Pukovnije su se međusobno razlikovale po bolji šapki i gumba.⁷² Šarene odore konjaništva već tijekom prvih mjeseci rata pokazale su se veoma kobnima. Zbog šarenila konjanici su bili previše vidljivi što je

Slika 32: Austrougarski husari (Rest, 2002., str. 297).

⁶⁹ ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća 1: Od oko 800. do 1918. godine.*, 198.

⁷⁰ Isto, 198.

⁷¹ Isto, 200.

⁷² Isto, 202.

dovelo do velikih gubitaka. Kako bi se zaštitili od neprijateljskih metaka konjanici su improvizirali na bojištu. Draguni i ulani su svoje kacige bojali u sivo ili ih prekrivali sivom tkaninom. Godine 1913. uvedena je štukastosiva navlaka za husarske čakoe.⁷³ U drugoj polovici 1915. godine izdana je odora sivoplave boje (*Feldgrau*) i za konjaništvo. Međutim, na fotografija se može vidjeti da su časnici i konjanici još uvijek nosili zimske kapute starih, šarenih odora.

3.5. Topništvo

Topništvo je u cijeloj Europi počelo dobivati sve veću ulogu u vidu kopnene vojske, a u Austro-Ugarskoj se cijelilo više tradicionalno konjaništvo. Zbog toga su 1914. godine divizije bile nedovoljno opskrbljene topništvom. U sastavu jedne pješake divizije nalazilo se samo 46 topova od kojih je oko 16 bilo starih modela koja više nisu bila prikladna modernom načinu ratovanja.⁷⁴ Tek nakon izbijanja rata stanje se popravilo te se austrougarsko topništvo postepeno poboljšalo i u relativno kratkom vremenskom razdoblju dobilo moderne i funkcionalne topove, koji su mogli konkurirati ostatku Europe i modernom načinu ratovanja.⁷⁵ Topništvo je bilo podijeljeno u tri grane/skupine: poljsko topništvo, u koje je pripadalo i konjaničko topništvo u sklopu konjaničkih divizijuna, brdsko topništvo i tvrđavsko topništvo.⁷⁶

U ljeto 1914. godine austrougarsko poljsko topništvo zajedničke vojske sastojalo se od 42 pukovnije poljskih topova (*Feldkanonen-Regimenter*), 14 divizijuna poljskih haubica (*Feldhaubitzen-Divisionen*), 11 konjaničkih topničkih divizijuna (*Reitende Artillerie-Divisionen*), 14 teških haubičnih divizijuna (*schwere Haubitzen-Divisionen*), 11 pukovnja brdskog topništva (*Gebirgsartillerie-Regimenter*), 6 pukovnja tvrđavskog topništva (*Festungsartillerie-Regimenter*) i 10 samostalnih bojni tvrđavskog topništva (*Festungsartillerie-Bataillone*).⁷⁷

Slika 33: Bluza pripadnika topništva (Rest, 2002., str. 367).

⁷³ Isto, 198.

⁷⁴ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.*, 35.

⁷⁵ Isto, 35.

⁷⁶ Isto, 35.

⁷⁷ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 83.

Vojne odore pripadnika topništva bile su, kao što je već opisano, štukastosive boje (*Hechtgrau*), a nakon 1915. godine, sivoplave boje (*Feldgrau*). Nosili su hlače pripijene uz bedro i zategnute ispod koljena. Pripadnike topništva od ostatka vojske moglo se razlikovati po boji na ovratniku, a radilo se o grimiznoj boji (svijetlo crvena boja s nijansom narančaste) i po žutim gumbima.⁷⁸ (Slika 33)

3.6. Opkoparske i pionirske postrojbe

Zadaće pionira u Prvom svjetskom ratu uključivale su gradnju ratnih mostova, prijevoznu službu preko rijeka i drugih vodenih površina, uređivanje kanala za transportne svrhe, miniranje, izgradnju poljskih utvrđenja, cesta i putova. Prije rata se u glavnom stožeru austrougarske vojske razmišljalo da će prilikom rata na Balkanu („ratni slučaj B“) trebati raspolagati sa 120 kompozicija za gradnju ratnih mostova, a da će u slučaju rata s Italijom („ratni slučaj I“) biti potrebni brojni Sappeuri čija bi zadaća bila rušenje talijanskih utvrda i zapreka. Postojalo je 14 bojni Sappeura te je svaka bila dodijeljena jednom vojnom zboru.⁷⁹ Kako se Prvi svjetski rat već u prvih nekoliko mjeseci pretvorio iz mobilnog u rovovski, svaki pješak je postao svoj vlastiti opkopar. Kada bi vojna postrojba stala na nekom mjestu i prenoćila ili trebala zadržati tek osvojeno područje, vojnici bi počeli iskopavati vlastita skloništa i roveve ako je bilo potrebno. U početku su iskopavali samo bajunetama, a kasnije je svaki vojnik bio opremljen lopatom. Ako se na nekom području moralo ostati dulje građeni su stalni rovovi i komunikacije, iskopana skloništa i podizane poljske fortifikacije. Za takve poslove najbolje su bili opremljeni opkopari, ali njih je u austrougarskoj vojsci uvijek bilo premalo te su dio njihovih zadaća morali preuzeti obični vojnici.⁸⁰

Vojne odore opkoparskih postrojbi bile su kao i kod ostatka vojske, štukastosive boje (*Hechtgrau*), a kasnije sivoplave boje (*Feldgrau*). Visoke konjaničke čizme sa širokim obodom od koljena do bedra bile su karakteristične za opkoparske postrojbe. Međusobno su se razlikovali po boji na ovratniku i boji gumbi na bluzi. Pripadnici *Sappeura* imali su ovratnike u boji trešnje i gumbe žute boje, a pioniri su se razlikovali po ovratnicima čelično zelene boje i po žutim gumbima.⁸¹

⁷⁸ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.*, 36.

⁷⁹ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 131.

⁸⁰ Isto, 132.

⁸¹ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16.*, 37.

3.7. Prijevozne i postrojbe veze

Početak 1918. godine telegrafске postrojbe dijelile su se na: telegrafске satnije, radio-telegrafске postrojbe (koje su pak uključivale radio-telegrafске satnije, radio-skupine i samostalne radio-postaje), satnije za gradnju telegrafskih veza i satnije za čuvanje i prijevoz telegrafskih tvari.⁸² U sklopu divizija ili brdskih postrojbi, telegrafске satnije bile su označene brojevima od 1 do 160, a u utvrdama i stalnim poljskim fortifikacijama brojevima od 161 do 200. U sklopu postrojba zborna (*Armeekorps*, *armijski korpus*) nalazile su se telegrafске satnije s brojevima od 201 do 300, a od 301 dalje bile su u zapovjedništvima vojski (*Aemeen*), skupina vojski (*Heeresgruppen*) i pojedinih odsjeka bojišnice (*Heeresfrontkommandos*). Satnije su bile podijeljene na pet vodova, teške s telegrafskim i lake s telefonskim kablovima.⁸³

Austrougarska vojska raspolagala je i s „motoriziranim postrojbama“. Početkom Prvog svjetskog rata austrougarska vojska raspolagala je s 63 osobna automobila, 35 kamiona nosivosti 5 tona, 334 tegljača s prikolicama nosivosti do 10 tona, 50 prikolica nosivosti 10 tona, 66 tegljača, 12 vozila sa sajlama za tegljenje, 20 posebnih vozila i 21 servisnom kompozicijom.⁸⁴

Vojne odore prijevoznih i komunikacijskih postrojbi nisu se razlikovale od ostatka vojske. Pripadnici željezničkih postrojbi i telegrafskih satnija imali su i iste boje na ovratnicima i boje dugmadi na bluzama. Radilo se o željezno zelenom boji ovratnika i žutoj boji gumbi.⁸⁵ Pripadnici prijevoznih postrojbi na bluze su nosili kratke kožne kapute, kožne rukavice te naočale da se zaštite od hladnoće prilikom vožnje.⁸⁶

3.8. Austrougarske zračne snage

Austrougarsko ministarstvo rata nije pokazalo zanimanje za „zračne brodove“ (Zeppeline) nego je u vojnim krugovima

Slika 34: Pripadnik austro-ugarskog ratnog zrakoplovstva (Rest, 2002. str. 210).

⁸² Isto, 156.

⁸³ Isto, 156.

⁸⁴ Isto, 159.

⁸⁵ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (I): 1914-16.*, 37.

⁸⁶ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (II): 1916-1918.*, 46.

veće zanimanje vladalo za avione te je težište vojnog zrakoplovstva prešlo upravo na avione.⁸⁷ U kolovozu 1914. godine vojska je raspolagala sa samo 48 aviona, 12 vezanih balonom i jedan zračni te ih je vlada počela naručivati iz inozemstva.⁸⁸ Važno je napomenuti da su austrougarske zračne snage (*K.u.k. Luftfahrtruppen*) bile isključivo postrojbe zajedničke vojske dok teritorijalne vojske nisu imale vlastite zračne postrojbe. Mornarica zajedničke vojske Austro-Ugarske Monarhije raspolagala je s vlastitim mornaričkim zrakoplovstvom.⁸⁹ Osnovna postrojba na bojišnici bila je letačka satnija (*Fliegerkompanie/Flik*). Svaka je u sastavu imala osam aviona (šest u službi i dva doknadna). Od 1917. godine *Flikovi* su se razlikovali prema specijalizacijama. Ovisno o namjeni raspolagali su i različitim tipovima aviona. Austrougarska vojska početkom rata raspolagala je s deset satnija s po 16 ljudi čiji je broj početkom 1916. godine porastao na 24. Do kraja 1917. godine organizirano je 66 letačkih satnija, a do kraja rata broj letačkih satnija povećan je na čak 79. Satnije su prema ulozi iza rednog broja dobile veliko slovo abecede. Satnije sa slovom D (*Divisionsfliegerkompanie*) bile su zadužene za topničko promatranje i navođenje paljbe, izviđanje iznad bojišnice; satnije sa slovom K (*Korpsfliegerkompanien*) organizirane su od 1918. godine i služile su za izviđanje; slovo F (*Fernaufklärungskompanien*) nosile su satnije za izviđanje u protivničkoj dubini; G (*Grossflugzeugkompanien*) bile su satnije velikih dvomotornih bombardera; J (*Jagdfliegerkompanien*) bile su lovačke satnije koje su služile za borbu protiv neprijateljskih aviona i drugih letećih objekata; S (*Schlachtfliegerkompanien*) bile su satnije jurišnih aviona za izravnu potporu pješništva, organizirane 1918. godine; P (*Photoaufklärerkompanien*) također organizirane 1918. godine, a radi se o

Slika 35: Dvojica pilota u letačkoj opremi (Rest, 2002., str. 210).

⁸⁷ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 161.

⁸⁸ Isto, 163.

⁸⁹ Isto, 163.

satnijama opremljene avionima s fotografskim kamerama; Rb (*Reihenbildaufklärerkompanien*) bile su satnije opremljene avionima s kamerama za snimanje serijskih fotografija, a organizirane su 1917. godine.⁹⁰

Vojne odore pripadnika zračnih snaga bile su ujednačene kao i u cjelokupnoj vojsci. Međutim, zračne snage nisu imale posebnu boju na ovratniku pomoću koje bi se taj rod vojske mogao raspoznati. Umjesto boje na ovratniku su nosili amblem balona iza oznake čina. Simbol balona uveden je 1906. godine te je bio napravljen od aluminijske trake za dočasnike i vojnike, a pozlaćen ili srebrn za časnike.⁹¹ Piloti su bili izloženi strujanju zraka i velikim hladnoćama prilikom upravljanja avionom budući da kabina nije bilo. Kako bi se zaštitili od hladnoće, piloti su na bluzu nosili kratke kožne kapute koji su nerijetko bili podstavljeni krznom, kožne hlače i kacige/pokrivala za glavu te naočale i debele kožne rukavice. Kožni kaputi te šalovi i rukavice kupovali su se na vlastiti trošak. Kada nisu letjeli nosili su obične pohodnu kapu (*Feldkappe*) sa šiltom i zaslonima za obraze i uha. *Feldkappe* je mogla biti i bez šilta i zaslona. Takve kape su u većoj mjeri nosili časnici.⁹² (Slika 34 i 35)

3.9. Austrougarska mornarica

Početak 20. stoljeća austrougarska ratna mornarica bila je jedna od novijih u svijetu i tek se počela razvijati. Budući da Austro-Ugarska Monarhija nije imala luku na Sredozemlju, Jadran, izlaz na Sredozemlje i obrana obale postali glavno operacijsko zanimanje carske i kraljevske ratne mornarice (*Kaiserliche und königliche* ili *k.u.k Kriegsmarine*).⁹³ Mornarička flota pretežito se nalazila u Puli jer se Pula nalazila na dobrom položaju za nadzor Sjevernog Jadrana i pomorskih puteva prema Veneciji i Anconi, ali i za zaštitu vlastitih pomorskih puteva prema Trstu i Rijeci.⁹⁴ Na Jadranu su djelovale brze krstarice, razarači, torpiljarke i podmornice. Obalu i pomorske puteve šttilo je površinsko brodovlje. Brodovlje je podupiralo zračne napade na talijansku obalu za vrijeme rata i pomagalo austrijskim i njemačkim podmornicama u odlasku na Sredozemlje.⁹⁵

Prije mobilizacije 1914. godine austrougarska ratna mornarica raspolagala je s po tri broda klase *Tegetthoff* i *Radetzky*, po jedan bojni brod klase *Habsburg* i klase *Monarch*, oklopnim krstašom *Kaiser Karl VI.*, dvjema krstaricama od kojih je krstarica *Kaiserlin Elisabeth* bila u

⁹⁰ Isto, 164.

⁹¹ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (I): 1914-16.*, 34.

⁹² JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (II): 1916-1918.*, 46.

⁹³ FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, 222.

⁹⁴ Isto, 225.

⁹⁵ Isto, 223.

Kini. Raspolagala je i s Krstaričkom flotilom koja se sastojala od oklopnog krstaša *Sankt Georg*, lake krstarice *Admiral Spaun*, šest manjih razarača klase *Huszar* i 12 torpiljarki. Flotile starijih torpiljarki i razarača bile su stacionirane po pojedinim lukama kao što su Pula, Trst, Šibenik i Boka kotorska gdje su služili za lokalnu obranu.⁹⁶

Austrougarska mornarica raspolagala je sa samo 27 podmornica koje su bile premale za dulje pomorske operacije na Sredozemlju te su se morali oslanjati na njemačku pomoć. Unatoč tome, austrougarske podmornice uništile i zarobile 196.000 BRT na Jadranu i Sredozemlju. Najveća podmornica zapravo je bila bivša francuska podmornica *Curie* koja je 1914. godine bila potopljena pred Pulom, a poslije je ponovno sastavljena i stavljena u službu austrougarske ratne mornarice.⁹⁷

Iako je austrougarska mornarica bila „mala“ i sastojala se od malog broja suvremenih brzih brodova i podmornica ipak je uspjela zadržati nadzor nad vlastitim vodama i spriječiti iskrcavanje protivnika na obalu.⁹⁸

Austrougarska mornarica imala je i svoje zrakoplovstvo (*Seeflugwesen*). Glavna zadaća mornaričkog ratnog zrakoplovstva bila je izvidnica, a kasnije i traženje podmornica i mina te napadanje protivničkih položaja na kopnu i na moru. Avione su upotrebljavali jer su imali veoma malen broj izvidničkih brodova. Mornaričko zrakoplovstvo nikada nije spojeno sa

Slika 36: Postrojba austrougarske mornarice (Muzej Gallerion Novigrad, <http://www.kuk-marine-museum.eu/museum-1797-1918-photo.html>).

⁹⁶ Isto, 230-231.

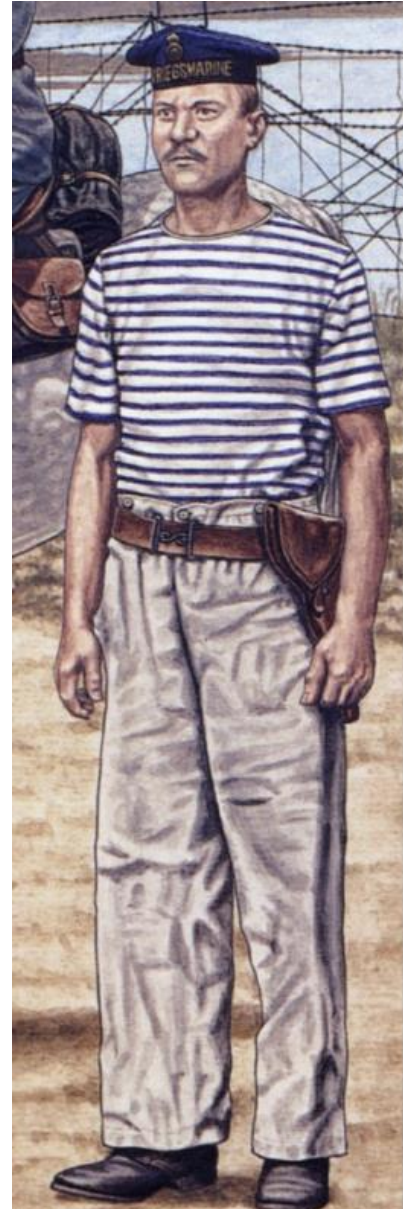
⁹⁷ Isto, 235.

⁹⁸ Isto, 237.

zrakoplovstvom kopnene vojske te je uvijek bilo izravno podređeno mornarici. Raspolagalo je s hidroplanima tipa „letećih brodica“ (*Flugboot*), hidroplanima s plovcima i lovačkim zrakoplovima s kotačima za obranu hidroplanskih uporišta i luka.⁹⁹ Tipovi austrougarskih hidroplana mogu se podijeliti na izvidničke hidroplane (*E 16, E17, E 18-21, A 22-24, R 28-30*), izvidničke i bombarderske hidroplane (*M 31, M 39, L 32, L 40-45, L 46-51, L 52-57, L 58-69, L 70-89, L 90-119, L 120-143*), bombarderske hidroplane (*K 300, G 1-3, G 4-8, G 9, K 150, K 151-162*), bombarderske hidroavione (*K 168-183, K 185-196, K 197-202, K 203-250*) i lovce (*A 12-24, 25-48, A 50-96, R 1,2, R 301, 302, F 1, F 2, R 1-24, R 25-48*).¹⁰⁰

Dio carske i kraljevske mornarice bila je i Dunavska flota. Njena glavna zadaća bila je prevlast na Dunavu kao glavnoj rijeci Carstva te potpora kopnene vojske u ratu sa Srbijom.¹⁰¹ Flota je raspolagala s oklopljenim i snažno naoružanim monitorima (*Monitoren*), ophodnim brodicama, pomoćnim brodovima i tegljačima koji su služili za pratnju konvoja, prijevoz vojnika, potporu kopnene vojske kod prelaska rijeka ili sukoba s protivnikom. Monitori su bili nazivani po rijekama (*Leitha, Maros, Szamos, Körös, Temes I, Bodrog, Enns, Inn, Sava, Bosna/Temes II*), a ophodne brodice i brodovi bili su označeni malim slovima abecede („a“, „b“, „c“, „e“, „g“, „i“/*Fogas*, „l“/*Wels*, „p“/*Stör II*), a poslije su veći ophodni brodovi dobili imena prema riječnim ribama.¹⁰²

Vojnici austrougarske mornarice nosili su plavu bluzu sa spuštenim ovratnikom na dvostruko kopčanje, plavi frak ili bijelu jednoređnu tuniku. (Slika 36) Činovi su se nalazili na epoletama bluze. Ispod bluze nosila se bijelo-plava prugasta majica. Na mnogim ratnim fotografijama vidljivo je da su u

Slika 37: Crtež vojnika austrougarske mornarice u ljetnoj odori (Jung, 2003., str. 28).

⁹⁹ Isto, 295.

¹⁰⁰ Isto, 305-306.

¹⁰¹ Isto, 263.

¹⁰² Isto, 263-264.

ljetnim vremenima vojnici odjeveni laganije odnosno nosili su samo bijelo-plave prugaste majice, mornaričke kape i lanene hlače. (Slika 37) Hlače su bile plave ili bijele boje.¹⁰³ Pokrivala za glavu sastojala su se od plave mornaričke kape sa šiltom i crnom trakom, bijele kape sličnog oblika ili plave *kepi* kape. Na crnoj traki bilo je ispisano ime broda ili natpis *k.u.k Kriegsmarine*. Kape su imale zlatno ušiveni ili metalni amblem sa krunom i monogramom cara i kralja Franje Josipa I.¹⁰⁴ Pripadnici zrakoplovstva austrougarske mornarice nosili kombinaciju mornaričkih i *Feldgrau* odora. Npr. nosili su plavu mornaričku kapu sa zlatnim insignijama te mornarički pilotski kaput sivoplave boje (*Feldgrau*) koji je u uporabu ušao 1915. godine, hlače sivoplave boje i smeđe kožne gamaše.¹⁰⁵ Časnici su se prepoznavali prema crno ušivenom činu na rukavima bluže, a na desnoj strani prsa bluže zaticali su značku/bedž mornaričkog zrakoplovstva.¹⁰⁶

¹⁰³ JUNG, *The Austro-Hungarian Forces in World War I (II): 1916-1918.*, 45.

¹⁰⁴ Isto, 43.

¹⁰⁵ Isto, 46.

¹⁰⁶ Isto, 46.

4. ZAKLJUČAK

Izum šivaćeg stroja u 19. stoljeću doveo je do zamjene ručne izrade odora industrijskom. Došlo je do brže izrade odora te do izrade odora po mjeri. Stalni ratovi 19. stoljeća stvaraju potrebu za velikom brojem funkcionalnih i gotovih odora. Zbog novina u ratnoj taktici i ratnoj tehnologiji nove odore su trebale biti pristupačne vojnicima i događajima na fronti. Odore austrougarske vojske nisu bile pretjerano drugačije od odora ostalih sudionika rata, čak su bile dosta slične austrougarskoj saveznicima, Njemačkoj. Glavni dijelovi vojne odore sastoje se od bluze s ovratnikom koji se kopča neposredno ispod vrata (kasnije će ovratnik postati nešto komotniji te će biti spuštene), hlače, gojzerice te obojci koji su se omotali oko noge i mogli sezati do koljena. Kožne čizme najčešće su nosili časnici i konjaništvo. Raskoš i šarenost odora, koja je bila karakteristična za sve Europske države, polako je postala stvar prošlosti početkom Prvog svjetskog rata. Vojne odore su postale jednoboje kako bi se bolje kamufliralo i sakrilo od neprijatelja. Austro-Ugarska Monarhija tako je već 1909. godine uvela prvu reformu kojima bi se to i postiglo. Reforma je predviđala odore jedne štukastose boje (*Hechtgrau*). Ovakva boja nije imala željenog učinka na galicijskom bojištu te je određena nova boja odori, sivoplava boja (*Feldgrau*). Nastojalo se standardizirati novu boju odore u svim granama vojske što je bilo veoma teško zbog ekonomske situacije koja je pogodila zemlju financijski nespremnju za rat te je došlo do nestašice materijala za izradu vojnih odora. Na nekim fotografijama može se primijetiti i raznovrsnost odora u kojima su vojnici ratovali čak i u istoj pukovniji. Neki su bili u starijim odorama štukosive boje s podignutim ovratnikom, dok su drugi ratovali u sivoplavoj odori sa spuštenim ovratnikom. Raznovrsnost se pokušala do kraja ukinuti, čak je vojni vrh pripremao još jednu reformu vojnih odori kojom bi bile uvedene odore *khaki* boje i koje bi bile jedinstvene za cijelu vojsku u poslijeratnom razdoblju, ali financija, interesa i vremena za takvu reformu nije bilo te su vojnici ostatak rata proveli u odorama kakve su imali.

Jedino se elitna grana, konjaništvo, nije htjela odreći svojih tradicionalno šarenih vojnih odora zbog čega je ta grana austrougarske vojske imale jedne od najvećih gubitaka tijekom rata. Zbog velikih ljudskih i konjskih gubitaka t zbog nemogućnosti ili nedostatka konja za dopremu na bojišnicu, većina konjaništva morala je proći u pješništvo te na taj način nastaviti ratovanje. Međutim, ni tada velika većina pripadnika konjaništva nije htjela napustiti svoje tradicionalne konjaničke odore što se i vidi na pojedinim fotografijama iz Prvog svjetskog rata.

Ratno zrakoplovstvo postalo je novi vojni rod vojske te je pripadnike zrakoplovstva trebao opremiti odgovarajućim odorama i opremom. Odorama se nisu razlikovali od ostatka austrougarske vojske, samo amblemom balona iza oznake čina moglo ih se raspoznati od ostalih rodova vojske. Kada su polijetali nosili su kožne kapute, hlače, rukavice, kape i naočale kako bi se zaštitili od strujanja hladnoga zraka budući da avioni nisu imali kabine ili one nisu dovoljno dobro mogle zaštititi pilota.

Gospodarska nespremnost s kojom je Austro-Ugarska ušla u rat ubrzo se pokazala kobnom. Velika većina mobilizirani vojnici na fronti već početkom rata nije dobila odore te su se morali boriti u civilnoj odjeći. Trajanjem rata i velikim gubicima gospodarska će se situacija samo pogoršati. Dolazi do nestašice materijala za izradu odora te će nove odore biti lošije kvalitete i trake boja za označavanje čina na ovratniku će se smanjiti.

Iako je austrougarska vojska bila strogo klasno podijeljena na časnike i vojnike, Prvi svjetski rat donijet će velike promijene u njihovu izgledu. Prije rata časnici su u odorama trebali izgledati odlučni i bez nedostataka. Vojne odore su uvijek bile besprijekorne i zakopčanih stojećih ovratnika i uskih hlača. Na fotografijama nastalima neposredno prije izbijanja rata može se točno vidjeti i osjetiti časnički status prema načinu na koji nose odore. Trajanjem rata stanje se mijenja te se i časnici počinju polako prilagođavati stvarnosti bojnoga polja. Odora postaje komotna. Na ratnim fotografijama često možemo vidjeti vojnike sa raskopčanim bluzama.

Zaključno, radom se htjelo pokazati i opisati izgled i organizaciju austrougarske vojske te vojnih odora pojedinih rodova vojske. Iako je austrougarska vojska na bojištima nailazila na probleme i velike gubitke zapravo je bila u koraku s ratnim trendovima i tehnologijama kao i ostale sudionice rata. Tako i vojnim odorama koje su bile veoma slične Njemačkim. Austro-ugarski vojnici su se razlikovali samo prema tome jesu li nosili odoru austrijske ili mađarske vojske te bedževima ili bojom na ovratniku za prepoznavanje kojem rodu vojske pripadaju. Odore štukastosive (*Hechtgrau*), sivoplava (*Feldgrau*) i naposljetku *khaki* boje te njihov kroj kasnije će biti, u nešto izmijenjenom obliku, korišten u državama nastalim nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije. Može se zaključiti da će promjene na vojnim odorama nastale zbog Prvog svjetskog rata izravno utjecati na izgled kasnijih odora pa na neki način i suvremenih.

5. POPIS LITERATURE

Bibliografija:

- Aralica, Tomislav. Aralica, Višeslav. *Hrvatski ratnici kroz stoljeća 1: Od oko 800. do 1918. godine*. Znanje, 1996.
- Bassett, Richard. *For God and Kaiser: The Imperial Austrian Army, 1619-1918*. Yale University Press, 2015.
- Čapo, Hrvoje. „IDENTIFIABILITY IN WARFARE: CROATIAN SOLDIERS' MULTINATIONAL AMBIANCE OF SERVICE (1914-1918).“ *Review of Croatian history* 10.1 (2014): 23-46.
- Dukovski, Darko. *Ozrcaljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*. Leykam international, 2012.
- Dukovski, Darko. Dukovski, Vedran. *Vojna povijest od Napoleona do suvremenih vojnih sustava*. Nova Istra, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2014.
- Đukić, Filip. Pavelić, Marko. Šaur, Silvijo. „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu-Bojišta, stradanja, društvo.“ *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti* 7.7 (2015): 81-86.
- Freivogel, Zvonimir. *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*. Naklada Pavičić, 2014.
- Funcken, Liliane. Funcken, Fred. *Arms and Uniforms: The First World War. Part 2*. Ward Lock, 1974.
- Jung, Peter. *The Austro-Hungarian Forces in World War I (1): 1914-16*. Vol. 1. Osprey Publishing, 2003.
- Jung, Peter. *The Austro-Hungarian Forces in World War I (2): 1916-18*. Vol. 2. Osprey Publishing, 2003.
- Lucas, James Sidney. *Austro-Hungarian Infantry: 1914-1918*. Almark Publ., 1973.
- Mollo, Andrew. *Army uniforms of World War I: European and United States armies and aviation services*. Arco Publishing Company, 1978.
- Novosel, Filip. „Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu austrougarske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata.“ *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 10.1 (2010): 267-289.
- Pipan, David Erik. „Prostovoljni strelci (*Freiwillige Schützen*) na slovenskem in njihovi znaki“ *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 7 (2012.)

- Rest, Stefan. *Des Kaisers Rock im 1. Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch-ungarischen Armee von 1914 bis 1918*. Verlag Militaria, 2002.
- Rothenberg, Gunther E. *The Army of Francis Joseph*. Purdue University Press, 1999.
- Thomas, Nigel. Babac, Dusan. *Armies in the Balkans 1914–18*. Bloomsbury Publishing, 2012.
- Vrišer, Sergej. „Avstro-ogrške vojaške uniforme v svetovni vojni 1914-1918.“ *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 35 (1987.): 56-59.
- Vrišer, Sergej. *Uniforme v zgodovini. Pokrajinski muzej v Mariboru. September 1969*. Pokrajinski muzej, 1969.
- Vladislavić, Ante Tonči. "Veliki rat–velike promjene: čitanje promjena slike vojne uniforme." *Studia ethnologica Croatica* 28 (2016): 339-362

Internetski izvori:

- Aralica, Višeslav. (2017.) *53. pukovnija (K. u. k. IR 53)*, Prvi svjetski rat 1914.-1918. – pogled iz arhiva, URL: <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Teme/ArticleId/1120/oamid/485> (datum pristupa: 26.4.2023.)
- Hrvatski povijesni muzej i Jelena Borošak Marijanović, ur. (2016.) *Postrojbe u austrougarskoj vojsci*, Hrvatski vojnik, URL: <https://hrvatski-vojn timer.hr/postrojbe-u-austrougarskoj-vojsci/> (datum pristupa: 26.4.2023.)
- Hrvatski povijesni muzej. (2016.) *Odore austrougarske vojske iz zbirke HPM-a*, Hrvatski vojnik, URL: <https://hrvatski-vojn timer.hr/odore-austrougarske-vojske-iz-zbirke-hpm-a/> (datum pristupa: 26.4.2023.)
- Ogorec, Marinko. (2020.) *Povijest vojnih odora (X. dio): (Ne)zamjetljivost u pozicijskom ratovanju*, Hrvatski vojnik, URL: <https://hrvatski-vojn timer.hr/povijest-vojnih-odora-x-dio-nezamjetljivost-u-pozicijskom-ratovanju/> (datum pristupa: 26.4.2023.)

Video izvori:

- Gremo v muzej! (2021.) *Muzejski zbirki Pri stari dami/ The Great War Collection, WWI, Slovenia*, YouTube, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OeboEww15ng&list=WL&index=18> (datum pristupa 26.4.2023.)
- Postcards Of History. (2022.) *Austro-Hungarian Mountain Infantry Uniform (c. 1917)*, YouTube, URL:

- <https://www.youtube.com/watch?v=ttuDKVftZ54&list=WL&index=12&t=18s> (datum pristupa: 26.4.2023.)
- Simple History. (2017.) *WWI Factions: The Austro-Hungarian Army*, YouTube, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=e3jbeJxcWjM&list=WL&index=5> (datum pristupa: 26.4.2023.)
 - The Great War. (2018.) *Jagdkommandos - Austria-Hungary's Special Forces in WWI I THE GREAT WAR Special*, YouTube, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yLcGVRJ0nyg&list=WL&index=4> (datum pristupa: 26.4.2023.)
 - The Great War. (2022.) *The Death Of The Austro-Hungarian Army 1916 (Brusilov Offensive Documentary)*, YouTube, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IMUxtLaTFwI&list=WL&index=9&t=2s> (datum pristupa: 26.3.2023.)